

DR. ECSEDI ISTVÁN

A DEBRECZENI NÉPI ÉPÍTKEZÉS

1. A föld és az ember

Az őskor legrégebb emberei a szó legszorosabb értelmében a természet ölen éltek s a tulajdonképeni lakás fogalmát nem ismerték. Nomád törzsek valának, szabad ég alatt tanyáztak. Ámde kezdettől fogva észrevehette az ember függését a környezetétől s mindég érezhette szükségét annak, hogy egyfelől a természet zordonsága, másfelől pedig a vadállatok orvtámádása vagy embertársai ellen biztos menedéket s így nyugvóhelyet találjon. Búvóhelyet legtöbbször maga az anyatermészet nyújtott neki a fák árnyékos lombjai közt; a kősziklák repedéseiben, a barlangokban kitűnő rejtkehelyet talált, ő maga azonban a tertiár korban még nem készített magának lakást.¹

Az ember e természetes lakóhelyei közül elsősorban a barlangoknak megvolt az az előnye, hogy télen melegek, nyáron hűvösek valának s legbiztosabb védelmet nyújtottak az ember, az állat és a természet ellen. A legrégebb írott emlékeken, a bibliában több helyt, az ókori görög és római mithológiában számos alakban találunk említést a barlanglakásokról már abból a korból, mikor várak és városok is említetnek. A misztériumok színpadjai is a barlangok voltak: „*Zoroaster a mindenség alkotójának is gyönyörű forrásokkal bíró barlangot szentelt.*”²

¹ Megjegyzés: A cikk másodközlés, eredetije a Néprajzi Értesítő XIII. évfolyamának összevont 3-4. füzetében jelent meg 1912-ben. Lásd bővebben: ECSEDI ISTVÁN. A debreczeni népi építkezés. 1912: 157-194. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. A tanulmányt eredeti szövegezésében közöljük, megtartottuk tehát annak nyelvtani formavilágát, valamint csak egy-két napjainkban már idegenül csengő kifejezést, illetve idézetet láttunk el kiegészítésekkel és/vagy magyarázattal. Dr. Horváth Péter (Szerk.) A tertiár korra vonatkozóan feltehetően Ecsedi István ez esetben a paleolitikum vagy a neolitikum korára gondolhatott, felvetése azonban az újkőkorra vonatkozólag ez esetben már nem állja meg a helyét, így valószínűsíthető, hogy ez esetben ő is inkább az őskor első harmadára gondolhatott.

² RÓMER FLÓRIS 1868: 111.

Ámde ilyen kényelmes emberi lakásokat a végtelen pusztán készen nem talált az ősember. Amint tehát a hegyvidék kényelmes lakásaiból Alföldünkre lépett, számot kellett vetnie jövőbeni fennmaradásával s állandó lakások valamelyik formájának létesítésével. Ámde a diluvium³ számtalan sekély és egészségtelen mocsarai épp úgy, mint a Nyírség egyre változó homokbuczkái nem nyújthattak nekik kellő biztosítékot lakóhelyük állandóságáról. Dél felé jönnek, hol kötöttebb a lösztalaj, a homokos agyag s a homokszemek közt bujdosó csapadék tiszta forrásban tör elő. Valóban Debreczen első telepei ilyen ma már nem létező, de még egy századdal előbb is bővizű folyócskák mentén létesültek. Már őseink mindig ott telepedtek meg, ahol kötöttebb talajt találtak. Itt csörgedeztek a halban bővelkedő patakok, melyek első táplálékot szolgáltattak a jövevényeknek. Úgyszólván minden munka nélkül bőven került a termés. Lábaik alatt nem mozdult meg az első szélfuvallatra a talaj, sőt még erős falként kínálkozott az esetre is, ha a szükség föld alá bújni kényszeríté az embert s viszont végpusztulással sem fenyegette a békés lakókat egy-egy Istenítélete porvihar. A debreczeni czívis megörögzött irtózása „*a poszáta homoktól*”⁴ az emberiség agrikultur részének ősi felfogásában gyökeredzik.

„*Hajdináromba – mondja az ősapák száján élő rege –, a debreczeni nagytemplom helyin nagy rít vaut, a szabadon tanyázó bika szarvával hánta fel ebbe a pízt, ebbül építették fel a nagytemplomot.*”⁵ A mai kor embere lekicsinylő mosolylyal fogadja az öreg keresetlen szavait, noha ő sokkal közelebb jár a valósághoz, mint azon emberek sokasága, mely napjainkban csodálkozva kérdezet, s nem tudja okát adni ama nagy problémának, hogy egy ilyen nagy fejlődő város, mint Debreczen, miért ilyen óriási pusztá közepén épült, miért nem víz mellett. Sőt még az 1793-ban Debreczent meglátogató Róbert Townson is a város keletkezését a mesébe illőnek tartja, s el nem tudja képzelni, mi indította első lakóit arra, hogy olyan helyen telepedjenek le, ahol folyamnak, építési anyagoknak, fának, kőnek híre-hamva sincs. Ezen kívül a bortermő vidéktől is nagyon távol esik. Sőt debreczeni tartózkodása alatt, végső elkeseredésében, így tör ki: „*Igazán legutoljára választanám ezt a várost lakóhelyemül. Itt minden olyan mogorva, sötét, mint kálvinista lakói. Messzi kell menni, hogy az ember vizet lás-*

³ Megjegyzés: Özönvíz előtti, illetve jégkorszaki. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

⁴ Megjegyzés: Sívó-, futó-, terméketlen, sovány homok

⁵ ECSEDI ISTVÁN 1912: 158.

*son és még meszszebb, hogy az építészethez szükséges követ beszerezze.”*⁶ A derék tudós Townson épp úgy, mint a mai elvtársai a pillanatnyi benyomás hatása alatt nagyon tévednek.

A régi ember ügyetlen kezében, primitív eszközeiben nem bízván eléggé, a természet intésére jól választá meg lakóhelyét. A kezdő népek életére, kultúrájára, jellemének kialakulására a földrajzi viszonyok roppant nagy és állandó befolyással vannak. E viszonyok a népek életéből, kultúrájából leolvashatók, bár a hatás a kezdetleges népeknél ma épp úgy, mint régen, csupán csak életük anyagi oldalát érintette. S így lesz kétségtelen az a ma már szinte hihetetlen tény, hogy a régi Debreczen egy pusztai folyó két partján épült s e folyó patakalakban még Debreczennek ránk maradt legrégebbi térképén – 1773 –,⁷ fel van tüntetve s e folyó a mai város közepén egy hatalmas, de az időjárástól erősen függő pusztai tóvá szélesedett ki, melynek nagyságáról szól a fent idézett rege s legutolsó maradványa a Jókai által megénekelt Pap tava volt, – a mai fűvészkert helyén. E fosszilis folyó és tó helyén emelkedik a mai Debreczen lelke, a város kellő közepe. És bár a folyónak és tavaknak ma nyoma sincs, de a fúrások, a fundamentumásások, csatornázások minduntalan felszínre hozzák a közelmúlt igen-igen sekély alluviális⁸ alföldi tavait s az itteni időszakos élet maradványait.⁹

Debreczen első telepei mindennek dacára a mai város nyugati oldalán folydogáló Tocó erecske mellett keletkeztek, s míg ezek elpusztultak, addig keletre a Tocóval párhuzamosan haladó, a mai várost közepén kettémetsző folyócska partján nem sokkal később, de már a történeti kor kezdetén megalakultak a mai Debreczen első telepei.

Később pedig, a midőn a folyó két partját követő hosszú telep szélességben is terjeszkedett s elérte lassan a folyócskától nem messze keletre eső nyíri futóhomokot: megélhetési igények, keresetforrások szerint kezdett a lakosság kiválogatódni. A nyugtalan, terhes, de jól fizető iparos, kereskedő, fuvarozó életfáradalmait a könnyebb kevesebb, inkább időszakos munkát igénylő, kényelmesebb föld művelés karjaiban pihente ki. A lakosság földművelő része természetszerűleg a város ama részére vonult, hol a föld önként, úgyszólván minden munka nélkül terem s e földet, mely csak a város kis szükségletét látja el, a városból műveli, válasszák bár azt mértföldek el a várostól. Lassankint a város nyugati részén, a feketeföldön

⁶ TOWNSON., ROBERT 1800: 109.

⁷ Megjegyzés: Debreczen ezidáig ismert legrégebbi térképe 1750-re keltezhető. Lásd: MOL. HBML. DvT. 2., továbbá KOMORÓCZY GYÖRGY 1970: 23. DR. Horváth Péter (Szerk.)

⁸ Megjegyzés: Folyóvizek által elárasztott, majd hordalékkal feltöltött részek. Lásd még: <https://idegen-szavak.hu/alluvi%C3%A1lis> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

⁹ Megjegyzés: A felső kereskedelmi iskola alapásánál 6 m mélyből vályúk, faoszlopdarabok, a városi bérháznál 6,5 m földházak teljes vázai stb. találtak.



1. kép Debrecen és kertségei valamikor 1857. után ¹⁰

¹⁰ ECSEDI ISTVÁN 1912: 158. Megjegyzés: A vasút csak 1857-ben érte el Debrecent, így a térkép ennek következtében az azt követő időszakot ábrázolja.

tömörül a földműves lakosság. Külön, önálló életet él a maga külön szokásaival, kultúrájával, költészetével és mondáival. Komoly, sőt rideg vallásossága, nem különb erkölcsi élete, egyes magatartása szigorúan elválasztja a másik homoki részen élő, jobbára iparos- és kereskedő emberektől, kik inkább élnek a pillanatnak, vígak, mulatósak, beszédesek, cifrák ruházatban s inkább engednek az erkölcs szigorú sarkötvényeiből. A foglalkozás szerint így megosztott lakosság bázispontja a város közepén emelkedő nagy templom, a határvonal pedig az észak-dél irányú főutca volt. És a czíviség annyira betartja a határt, hogy még házasulandó fiát sem engedi – ha csak lehet – a nagytemplomon túl „*lyánkirni*.”¹¹ Nagy udvarok, fehérre meszelt házak jelölték a régi czívis kúriákat, míg ma azt a telekspekulációk, a fehér színt pedig 1910-ben a modernizáló tanácsi végzés meg nem semmisítette. Az évtizedes keveredés ma már felismerhetetlenné teszi az új jövevény előtt a szigorú elkülönülést, de az idősebb bennszülöttek még élénken emlékeznek e letűnt, régi, boldog időkre.

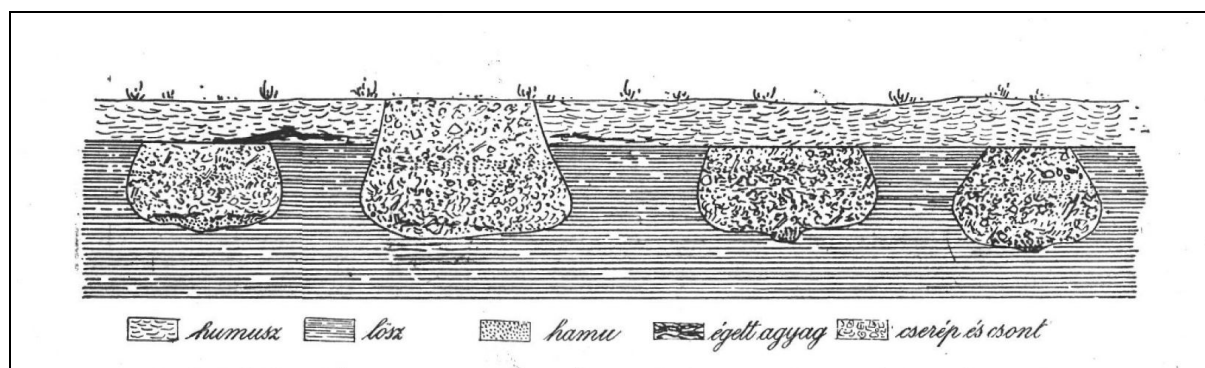
2. A földkunyhók

Debreczen vidékéhez a legkezdetlegesebb lakások előállítására az erdők szolgáltatták az anyagot. Az ősember leszaggatta a fák lombjait, összehordta a nagy „*surjágot*”,¹² a földbe szurkálta, tetejét felül úgy, a hogy összefogta s „*gabalyított*” magának egy szegényes kunyhót olyanformán, hogy a galyak felső részét egymáshoz fektette, felül talán még össze is kötötte, reá ismét lombot rakott, belsejét avarral kibélelte s e „*levesben*” már védett helyre talált. E legprimitívebb sátrakat a legelső települők csinálhatták, csak hogy a gyorsan elenyésző anyagjuk folytán korunkig nyomuk sem maradt fenn.

Ha nyáron elég kényelmesek voltak is e szellős sátrak, a zordon télen annál kevésbé feleltek meg céljuknak. A természet nyújtotta barlangoknál tapasztalta már az ősember, hogy a földalatti üregek télen enyhelyet nyújtanak neki s e tapasztalását igyekezett értékesíteni ott

¹¹ Megjegyzés: A város társadalmának foglalkozásra vonatkozó megoszlásánál 1869-ben a számítógépes statisztikai vizsgálatok fényében jellemzően azt láthatjuk, hogy a földművelők mindinkább a város egészének periferiája szorultak, míg a gazdálkodókra érdekes módon valóban jellemző volt, hogy nagyjából a település nyugati részén laktak. Dr. Horváth Péter (Szerk.) Lásd még: <http://gis.erda.hu/erda/html/projects/orvaros/main.php?language=hungarian> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31.

¹² Megjegyzés: Bozót, cserje sűrűn, rendetlenül növe.



2. kép Néhány földalatti putri keresztmetszelvénye a városi téglagyár mellett ¹³

is, hol a természet alkotta sziklaüreget nem találta meg. Maga vájt tehát a kötöttebb talajfajtákban lakóüreget. Kezdetleges eszközökkel roppant fáradságos munka volt ez, korántsem is készítette valami óriás nagyságban, hanem csak olyan nagyra szabta, a minő az éppen jelenlévő szükséghez képest elegendőnek bizonyult. E mesterséges üregek megtartották alul kerek vagy hosszúkás négyszög, felül boltozatos méhkas- vagy hordóhoz hasonló alakjukat. E mesterségesen földbe vájt üregekből eddig még nem ismerünk paleolith-kori leletet. Úgyhogy e sajátos alakú földbe vájt mesterséges hajlékokat egy magasabb kultúra teremtette meg s csak a neolith-kortól fogva találjuk azokat. ¹⁴

A Debreczen város nyugati részén, a debreczen-füzesabonyi úttól jobbra eső városi – régi nevén Kokasló – téglagyár agyagbányájában gyakran előforduló földbe vájt üregekre – putrik – Zoltai Lajos vár. múz. ör volt szíves figyelmeztetni s helyszíni vizsgálatunk folytán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az évről-évre nagyobb-nagyobb számban feltárt őskori vermek arra engednek következtetni, hogy a mai Debreczentől nyugatra elterülő löszplaton egy népes neolith-telep volt az őskorban (Lásd: 2. kép). Hogy miért választották a települők éppen e magasabb helyet, az könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy e vidéken a talajvíz nem vette könnyen fel a veremlakásokat s nem messze tőlük ott folyt a Tóczó, ez a halban gazdag, bővízű folyócska. E debreczeni putrik nagyon különféle típusúak és méretűek. Mélységük rendszeren 3-3,5 m, alakjuk főleg méhkas, urna, hordó vagy éppen szabálytalan négyszög. Szélességük 2,5-5,5 m s felül erősen vagy gyöngén összehajlók. A humusz itt tekintélyes – 100-150 cm – vastag s a téglagyár munkásai által falegyenesre vágott agyagbánya falában sajátos-

¹³ ECSEDI ISTVÁN 1912: 160.

¹⁴ WOSINSKY MÓR 1885: 33.



3. kép Földház Debreczen alatt¹⁵

gos színezetet vesznek fel a kevert földdel megtelt putrik. Itt-ott 30-40 cm vastag hamuréteg, fenekén égett agyagrétegek hirdetik az őseMBER tűzhelyét, a kezdetleges, durva agyagból durván kidolgozott cserépdarabok a korongon készült edények sokatmondó ősei. (Lásd: 2. kép). A lengyeli – Tolna megye – őspuTRIK mellett a perjámosi puTRILAKÁSOK is említésre méltók, melyet Roska Márton dr. tárgyal bőven nagy szakértelemmel.¹⁶ Ezekhez csatlakoznak most a debreczeni puTRIK, bár korántsem olyan gazdag tartalommal, mint az előbbieK.

Debreczen vidékén a földbe ásott lakások második faja a földbe félig beásott emberi lakók, az ú. n. „*feőd kunnyók*.” E lakások Debreczen területén egész a legújabb időkig, a külterületen pedig itt-ott egész napjainkig fennmaradtak. A kinlakó pásztoremberek, az erdőben élő vákáncsos homoki ember bizony sokszor gabalyít magának még ma is egy „*feőd kunnyót*.” Bár a város területéről már rég elűzték a haladó kultúra s a jobb egészségügyi viszonyok, de még a XVIII. sz. adóösszeírásokban, leltárakban sokszor szerepelnek a debreczeni „*földházak*.”

¹⁵ ECSEDI ISTVÁN 1912: 161. Megjegyzés: Zoltai Lajos 1908-ban készített rajza.

¹⁶ ROSKA MÁRTON 1911: 41-43.

Így az 1698. évi összeírás szerint ¹⁷ Debreczen 1028 háza közül nagyobb szerű téglapépület 17, – ezek a városház körül levő „paloták” lehettek –, kisebb szerű 66, fából és téglából való 27, nagyobb földalatti 104, kisebb földalatti 324, omladozófélben lévő 242, ugyanilyen fajtájúak lehettek a vidéki szegény menekültek számára épített lakhelyek, melyből 248 esett összeírás alá. Az 1715. évi összeírásban szintén bőven találkozunk a „*domunculae aut tuguriola subterranea*” féle épületekkel, melyek fából készültek, sással és szalmával voltak fedve. ¹⁸ Újabb időkben már csak a külteleken találunk itt-ott egyet-egyed, azért nézzük meg jól, mielőtt végkép elmerülne az enyészet koszorútlan birodalmában.

Utunk a már említett városi téglagyár telepére vezet, hol egynehány, ma jórészt elhagyott, csak a nyári hónapokra készített kunyhót találunk. E kunyhók az említett őstelepek közelében vannak ott, ahonnan az anyagot téglavetni már jó régen kihordták. (Lásd: 3. kép). Az ilyen óriás gödör peremén egymás mellett emelkednek e kezdetleges emberi lakások. Mélységük csekély 150-160 cm, szélességük 250-300 cm, hosszuk ugyanennyi. Minthogy e gödör



4. kép Föld-kunyhó: egy szoba, konyha, és gátor ¹⁹

¹⁷ SZÜCS ISTVÁN 1871. II: 636.

¹⁸ CONSCRIPTIO CIVITATIS DEBRECEN. 1715.

¹⁹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 162.

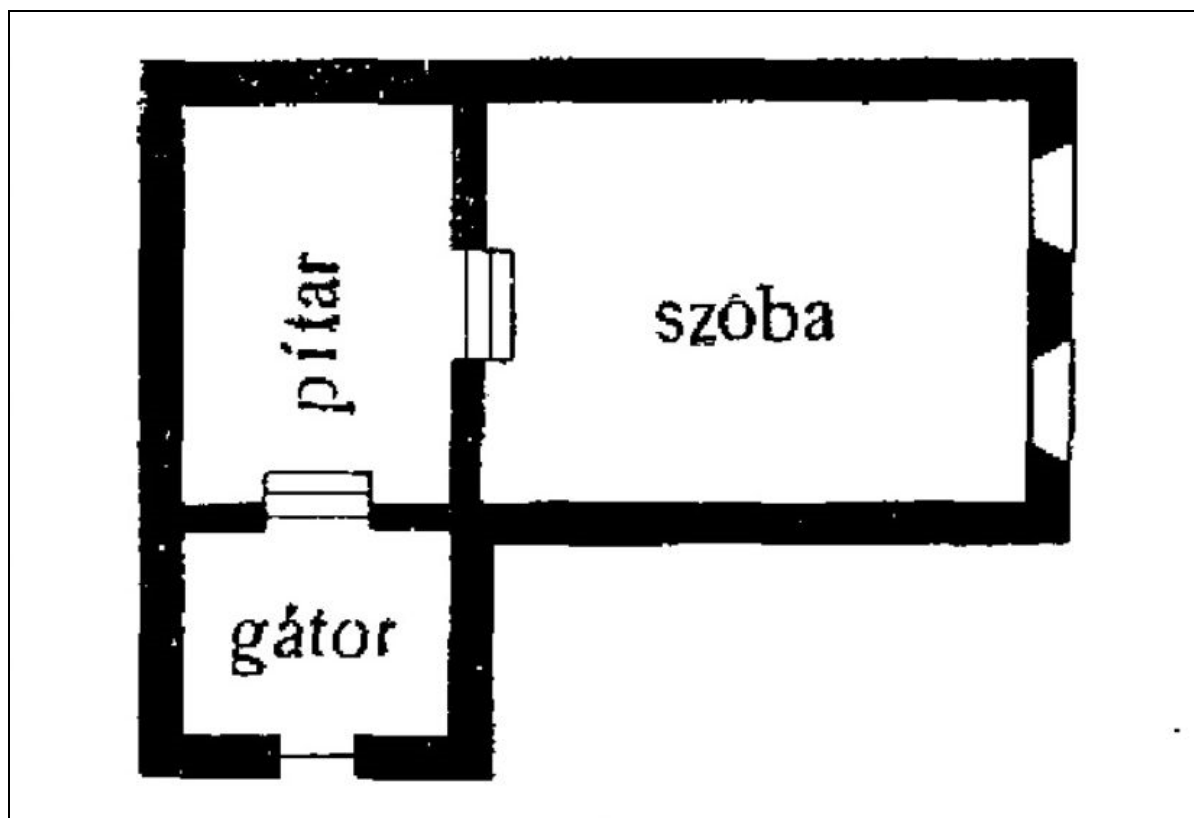
átlag 200 cm-nél mindenütt jóval mélyebb, így az esővíz elfoly e lakások előtt a gödör mélyebb részei felé s nem veszi fel a víz még az esetben sem, ha félméter vízréteg gyűlne össze a gödörben. A házhely ki-, illetőleg beasása után következőkép építik. A bejárat és a végső fal közepén egy felül kétfelé ágazó jó vastag fatörzset ásnak le, erre egy szintén faragatlan gerendát fektettek hosszan, ez a „szelemen”, melyhez kétoldalt, sűrjén, egymás mellett „drugánokat”²⁰ fektettek „szarufa” szerűén, erre rőzsét, gilyet-galyat, „csutkaíziket”²¹ hánytak, föléje szalmát borítottak s behányták azzal a földdel, amely a lakásból kikerült. A falként álló homokos agyag nem volt beborítva semmivel, hanem igenis, fehérre meszelve épp úgy, mint a téglavagy a vályogfal, ami egyfelől a lakás tisztaságát emelte, másfelől a fűreg nem állotta úgy, sőt mint mondják, a gyakori meszelés még szárította is a lakást. Kezdetlegessége dacára sem szivárgott a csapadékvíz a házba oldalról vagy felülről. A tető lejtése levezette az esővizet a lösztalajra, melynek függőleges pórusai szépen elkalauzolták az altalajba; a nyerseség éppen alulról vette fel az ilyen kunyhót, amennyiben a löszréteg hajcsövei lassanként megteltek vízzel s a már 300-350 cm mélyen fekvő, erősen kötött agyag nem bírta többé elnyelni a vizet, így egy jó eső után, a hosszú ideig nyerseségben lévő szoba földjétől, a betegség s különböző lázak melegágyai voltak az amúgy is siralmas lakóhelyek. A „földkunnyók” ez első és legkezdetlegesebb fajtájából, mely csupán egy szobából áll s egy használatból kivont ajtón át rögtön a szabadba lépünk, ma már csak a városi téglagyárban van egy-kettő. Gyorsan pusztulnak, helyökbe modern faházikók épülnek barakk rendszerben.

A „földkunnyók” második fajtája már állandóbb lakásul szolgált. Míg ugyanis a téglagyári sármunkás csak a nyári évszakban, húsvétól kisasszonynapig – szeptember 8. –, használja házát s közös háztartást visz a hangyákkal, darazsakkal, mely utóbbiak gyakran nagyon is megdézsmálják a szelemenbe akasztott szalonnáját, avas húsfélét, az állandó lakásul szolgáló házakat már nagyobb körültekintéssel kellett építeni. E házaknál t. i. következetesen arra törekedtek, hogy a földből mindinkább kijőjjenek. Kisebb mélységig ástak le, inkább a tetőt emelték, vagy pedig a szoba magasságának rovására építettek. Hogy a hideg beözönlését némileg gátolják, továbbá, hogy egyszerre a sárba ne lépjenek, no meg főleg az építési mód is más, t. i. itt már a ház oldalán, nem a végén járnak be, mint az előbbinél, egy kis „gátort” építettek. A gátor rendszeren a lakás egyik végére merőlegesen állott, kijáratul szolgált (Lásd: 4. kép).

²⁰ Megjegyzés: Drugán: vastag rúd, gömböjű, kerek fa, faoszlop, fagerenda. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 169., 219. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

²¹ Megjegyzés: Kukoricaszár. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

A gátoron kívül egy ajtó volt, a szobán szintén egy másik, így megakadályozták a hidegség akadálytalan betódulását és a hó bepustolását. Ez az építkezési mód már a szoba mellett egy kis konyhát is nyújtott, ebbe szolgált bejáratul a gátor. „Fedőlike” gondosabban összeállított, de hasonló az előbbenihez. A csutka-, „szalmaízikhez”²² „zsúf”²³, esetleg nádtörmelék járult, úgy hányták meg aztán „feőddel”, sőt újabban már ez is elmaradt, csak éppen náddal fedték meg. Belső berendezése nagyon egyszerű. (Lásd: 5. kép).



5. kép A földkunyó alaprajza²⁴

A „gátorból” a „pítarba”, lépünk, melynek földön fekvő tűzhelye az idomtalan „sárkimirbe” szolgál, néhány tál, mázatlan fehér fazék az egész konyhaberendezés, újabban renováltak is; mutatja az, hogy az egyszerű agyagfal már deszkával van kibélelve, ami ismét egy-egy

²² Megjegyzés: Szalmaszár. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

²³ Megjegyzés: Zsúp. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

²⁴ ECSEDI ISTVÁN 1912: 163.

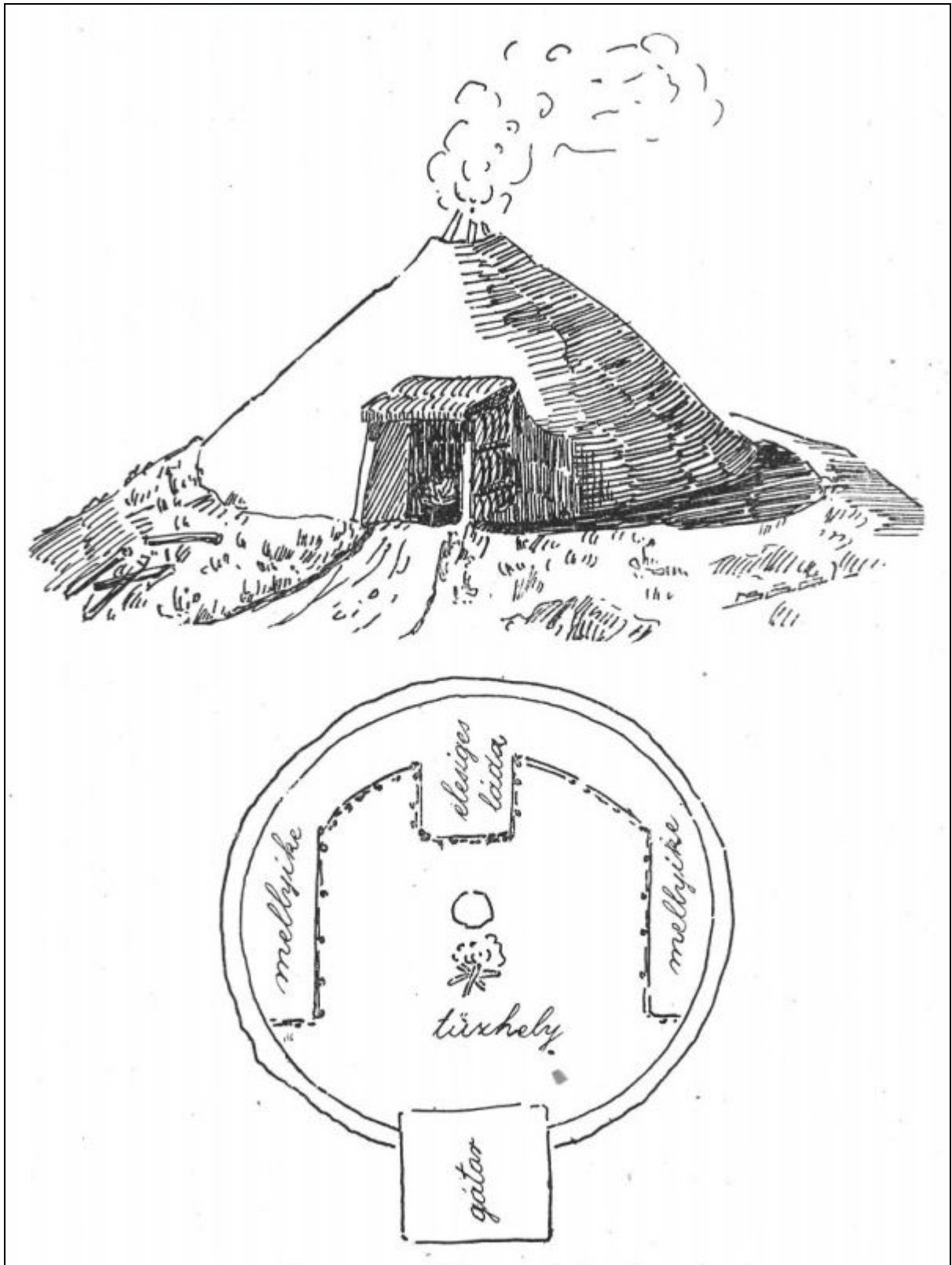
egymástól kellő távolságra levert karókhöz van szegezve és az egész szépen bemeszelve. Padlása még nincs, de nem is lehet, mikor az egész belső magassága a földtől a szelemen tetejéig alig éri el a 250 cm-t. A szelemenbe itt is a becsesebb élelmiszerek: szalonna, füstölt disznóhús, egy ág kolbász, lógnak. Körül a fal mellett egy pár kezdetleges ágy, vagy nevezzük vaczok, melyet a lakó maga ütött össze sajátságos módon. Négy ágost vert a földbe, ez az ágy négy lábát szolgáltatja. Ezekre keresztbe páronként egy-egy fát szegezett, melyek fenntartják az ágy deszkáit, vagy e deszkákat pótló rudakat. Ezt egy pár használt vagy használatból kivont ruhadarabbal béleli ki s főleg „*ötözetibe*” fejedelmileg aludt egész a legutolsó évek szociális mozgalmáig, amikor pár század után végre észrevette, hogy e vaczok kemény és kényelmetlen. E házakon egy, esetleg két ablak van a végén. (Lásd: 6. kép).



6. kép Egyszobás föld-kunnyók a téglagyárnál. Hátterben az újabb faházak ²⁵

A primitív lakások harmadik fajtát a „*hegyestetejű kunnyó*” képezi (Lásd: 7. kép). Ez a homoki, „*ligeti ember*” szokásos építkezési módja volt mindaddig, míg körülbelül egy félszázad előtt Debreczen város tanácsa a „*fennálló*” házak építését a homokon – erdő – is meg nem

²⁵ ECSEDI ISTVÁN 1912: 164.



7. kép Hegyestetőjű kunnyó és alaprajza ²⁶

²⁶ ECSI ISTVÁN 1912: 165.

engedte. A debreczeni czivis „*kaszálóján*” lakó majoros, a télire évenként odavándorló juhász vagy gulyása építette e sajtóságos lakást. Alkalmos helyen, legtöbbször egy „*homokhegyen*” egy körhöz hasonló alakú házhelyet „*kiczirkalmazott*”²⁷, s ennek határán négy „*fa drugánt*” állított fel gúlaalakban, s fenn összehajlott felső végeiket fiatal cserfagúzszal összekötötte, aztán e négy fánál valamivel rövidebb rudakat fektetett sűrűn egymás mellé, majd e vázat galyakkal, egy jó félméter vastagon avarral, „*szalmaízzel*” fedte be, tetejét nyitva hagyta a füstnek, vagy egy rossz méhkast, vesszőkosár feneket tett rá, s ki-bejáratul egy kis gátort csinált. S az egészet még homokkal jól „*meghányta*”, hogy megnyomja a könnyen repülő „*fedőliket*”, másfelől jobban el volt szigetelve a hidegtől.

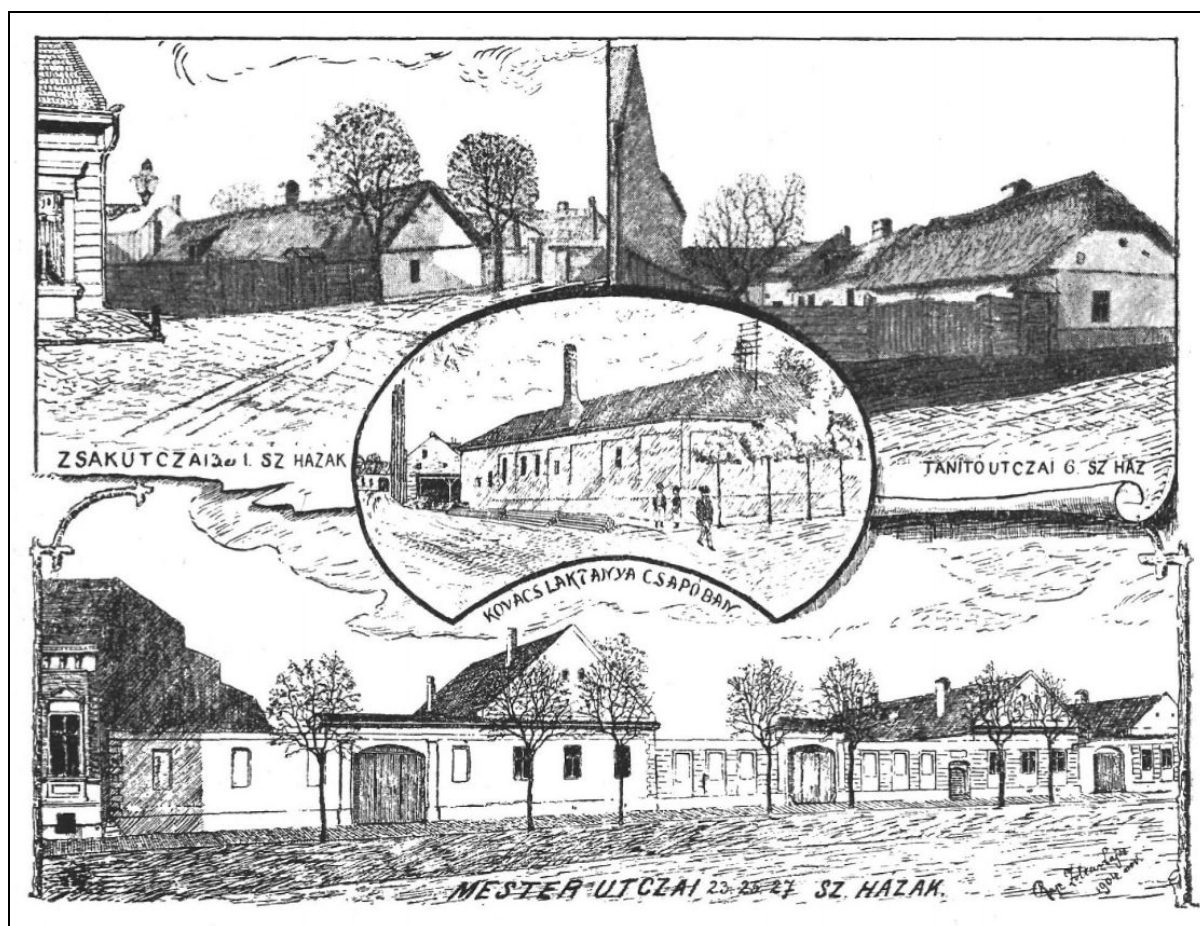
A gátorba egy szalmakötelekkel sűrűn befont ajtón át lehetett jutni. Úgy nézett ez az ajtó ki, mint egy kis széles létra s fogaiba sűrű egymás mellett szalmakötelek voltak fonva. A sarkot is a természet szolgáltatta. Felső sarkát egy fiatal cserfagúzs képezte, melylyel az ajtó egy karóhoz volt kötve. Alsó sarkát egy „*tucskó*”, amelyben az alsó végén kihegyezett ajtófélfa forgott. A kilincse fából volt, ha volt egyáltalán s madzag a húzója. E külső ajtó a hideg felfogására szolgált. A gátorból egy a városból kimustrált rozoga ajtón át jutottunk. Itt benn középtűt volt a tüzelő, melyen gyakran hatalmas szálfák égtek s izzó parázs mellett, a hamuba takarva sült naponta a „*paráztök*” vagy „*kolompi*”, „*zsiványpecsenye*”, vagy a szalonna nyárson. A füst ott távozott el, ahol tudott, de ritkán a neki kijelölt helyen, ezért jó szemének kellett lenni, aki az ilyen putriban lakott. Bent a ház fala hajlását követve volt a „*vacok*”, félméter magas „*sövin*” a földbe rögzítve, a „*mellyike*” földdel jól meghányva, az időnkint friss szalma alomnak, a bunda takaróul szolgált, míg egy szabad helyen az elesig állott. Ablaka nem volt, a világosság a tetején szabadon hagyott nyíláson szűrődött be.

A fent vázolt „*fődkunnyók*” jórészt eltűntek. Itt-ott legfeljebb átmeneti lakásul építik az erdőkön a favágók. Bár nem tűzveszélyesek, de a feketeföldön rendkívül nyersek és egészségtelenek, így itt végkép eltűntek. A homokon ellenben, hol a talajvíz mélyen levonul s így sokkal egészségesebb, a szegény vákásocsos nép még ma is építget ilyeneket. A hegyestetejű kunyhók azonban már végkép eltűntek s helyüket mindenütt a „*fennálló házak*” foglalják el.

²⁷ Megjegyzés: Kört rajzol. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 118. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

3. A fennálló házak

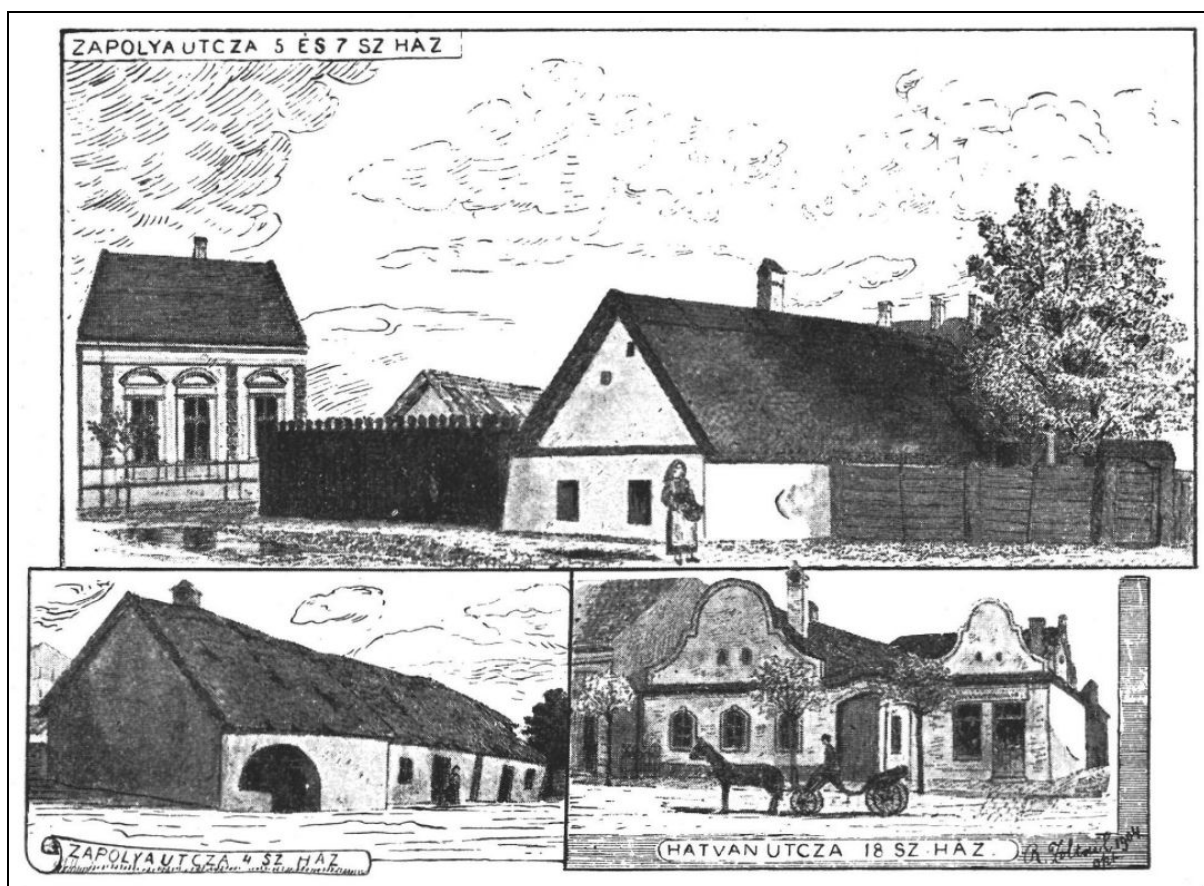
A debreczeni házak másik nagy csoportját a „fennálló házak” képezik, melyek időrendben amazok után tehetők, bár régtől fogva amazokkal együtt fordulnak elő. Mindenesetre a haladó kultúra a békés jólét nyomában támadó vagyonosodás természetes úton választják ki a régi szegényes lakásokból. A debreczeni fennálló házak faluk anyagának minősége szerint megoszlának: „vertfalú”, „sárfalú”, „karófalú”, „vályogfalú” és „téglafalú” házakra. A vertfalú házat tartom a debreczeni fennálló házak őskének. Bár primitív művészi előállítás miatt sokak előtt kétséges leend. Azonban tekintve a folytonos fejlődést, melynek természetszerűségében ugrás nem lehet, ezt kell elfogadnunk.



8. kép Régi polgári házak Debreczenben I. ²⁸

²⁸ ECSI ISTVÁN 1912: 166. Megjegyzés: Zoltai Lajos 1904-ben készített rajza.

A lazább talajba ásott „*feődkunnyó*” fala idővel megrepedezett, kivált ha nyers idő járt s teherrel jártak körülötte. A meglazult föld kezdett bedüledezni. A derék lakó ilyenkor nem menekült ijedten a lakásból, hanem a mozgó föld, illetőleg fal elé karókat vert, sövényt húzott, a „*mellyikí*” megtömte jól földdel s állott tovább, mint a Sion. Sőt amikor már került a ház körül jó erős deszka, a sövény helyett behasználta, szebben nézett ki s még azt a földet is visszatartotta, ami esetleg a sövény hézagain átfolyt. Ezt tudva, már az újabb debreczeni magyar is abból indul ki, hogy nem-e lehetne a föld fölé is földből építeni házikót. Mintául régi építkezési módja szolgál. Két hasított fát vagy később deszkát vesz elő, azokat a ház alapján egymással párhuzamosan állítja fel olyan térközzel, amilyen vastag falat kigondolt, a két végét gúzsral összeköti, vagy egy darab fát „*pászint*” a végéhez, mellyel a két deszkát összekapcsolja s hordja az agyagos szűz földet a formába, gyakran meghinti „*pévával*” vagy „*törekkel*”,



9. kép Régi polgári házak Debreczenben II.²⁹

²⁹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 167. Megjegyzés: Zoltai Lajos 1904-ben készített rajza.

pár veder vízzel „meg-megparáholja”³⁰ s egy tömőfával addig „csömöszöli”, míg jól össze nem állott. Ha pedig már jónak gondolta, kikapcsolja a formát, felveszi s ott hagyja a deszka-magasságnyi falat s viszi tovább a formát, körül a ház falán, hogy a fal emelkedése egyenletesen történjék, meg ne szakadjon, mert ez esetben a föld nem áll össze, vagy mint ma a betonmunkások mondanák: nem köt.

Ha ugyanazon magasságban már körülrakta, kapcsolófáját egy parányit beljebb vágja, mert minden fogásnál a fal egy cseppet szűkebb lesz, mint alant s így kifelé terpeszkedő, jó alapot adnak a falnak, mely századok viharával is képes dacolni. A megszükitett formát most az előbbi fölébe helyezi s folyik a munka tovább. Ha a fal felrakva, a „fedölik” jön rá. Ezután még „bemázolja” és „besimítja” sárral, kiszárad, kész a lakás. A vert fal igen bajos és hosszadalmas munka volt. Egy-egy „vínember” egész nyáron verte, míg jó kunyhó lett belőle. De ez összesulykolt föld ellentállott vésznek, viharak, nem volt hideg télen s meleg nyáron, „fíreg”³¹ se furkálta össze. E jó tulajdonságainál fogva a legújabb időkben is építettek vertfalú házat, ha a városban nem is, de a tanyákon annál többet.

Ha a házépítés munkáját egy kissé meg akarták gyorsítani, segítség is több volt hozzá, inkább „sárfalú” házat építettek. Annak rendi és módja szerint kijelölték a házhelyet. Egy gödörből agyagot hánytak ki s hajnalba egy jó „ágyás” sárt csináltak, olyanformán, hogy a felhalmazott agyagra a közeli, legtöbbször „sírútból”³² vizet hordtak, szalmával behintették, kapával összeválták, jól „megtapodták”, azután villával rakták a jó falat a kijelölt irányban, a megadott vastagságban. Ha pedig feljebb jutottak, akkor egy ember hánya fel a sárt, a másik a falon állott és vasvillájával elegyengette, „megtapodta.” Ezt a falat is körül-körül kellett rakni, különben nem kötött. Nevezhetnénk ez építési módot „fecskefészkekrakásnak” is, mert az eresz aljának jókedvű munkása is hasonló anyagból és rendszerben építi kicsiny fészket. E villával rakott fal is felfelé keskenyedik, s erre „kötik” a fedelet. Midőn a „fecskefal” tető alatt van, bemázolják, kisimítják, bemeszelik és kész a lakás.

³⁰ Megjegyzés: Vízrel locsol, permetez. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 78., 188., 587., 662. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

³¹ Fíregnek nevezi a debreczeni ember nemcsak a rovarokat, hanem a neki ártalmas egér, patkány, hörcsög állatokat, sőt ellenségeit is.

³² Megjegyzés: A vízszerezés céljából földbe mélyített kerek, négyzet vagy téglalap alakú, béleletlen úgynevezett sírkút vagy kopolyakút nem más mint egy gödör, amit magas vízállású helyeken ástak ki, és itatás vagy vízmerítés céljából egyik oldalát menetelesre vagy lépcsőzetesre alakították ki. Lásd még: Magyar Néprajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1060.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VIII. 24. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

A sárfal mellett már jó korán divatba jött a „*karófalra*”, való építkezés. A karófal sokkal nagyobb szabályosságot adott az épületnek, nyáron hűvöst, télen meleget tart, de az idők viszontagságainak és a tűznek nem tud oly keményen ellentállani, mint amazok. Az öreg írások fából való építkezésnek nevezik. Volt is igazuk, mert az építkezéshez mindenekelőtt egy csomó fát, vastag galyat, fiatal fákat kellett beszerezni falnak, persze nem pénzen. Minden esküdt polgárnak járt a „*kompetencia fájához épületfa és különösen sok botgaly.*”³³ Ha megvolt a kellő mennyiségű faanyag, hozzáfogtak az építkezéshez. Legelőbb is kijelölték a ház helyet, azután a négy sarkára jó vastag karót helyeztek el s e főágasok közét bélelték aztán ki, részint náddal, részint vékonyabb karóval. A nádépítkezés ritka volt és főleg a szomszédos nagy nádtermő falvakból bevándorolt lakók üzték. A nádat a végére állították, alul-felül korcza foglalták s az ilyen nádból való házvázat verték aztán tele sárral. Hasonlóképp építik ma ar cigányok a boglyakemenczét. Ha a faágasok körét karókkal bélelték ki, volt az igazi karófal. Ha így egymás mellé állított karókat felül egy kivésett gerendával foglalták össze s ugyané gerendán nyugodtak a szarufák is, melyek felül egymásba voltak illesztve s faszeggel összeerősítve, a két szarufát közepén a „*kokasülő*”³⁴ tartotta kifeszítve. A szarufákra nádtartó galyakat szegeztek, amire ismét a nádat kötözték fel cserfagúzszal, később dróttal és mazzaggal. A ház két végén volt a „*deszkatűzfal*”, mely alatt az utolsó két szarufa által alkotott háromszöget bezáró deszkázatot, le egész a falig, értették.

A fennálló lakóházaknál már nagyon elterjedt a padlás készítése. A padlást a „*mestergerenda*” tartotta fenn, mely a primitívebb padlás nélküli házaknál a szelemennek felel meg. Csakhogy míg itt a fedélfát tartotta, addig az előbbi haladó építkezésnél magas helyzetéből leszállván, a padlásdeszkákat tartotta a hátán. A „*pallás*” készítésében is különbséget és fokozatot észlelhetünk. A padlaskészítés legegyszerűbb faja lehetett az, midőn a száldeszkákat csak egymás mellé rakták. Haladást mutat a már egymás mellé illesztett deszkák leerősítése és felül letapasztása szalmás vagy pelyvás sárral. Természetesen a száradás alkalmával, midőn a két deszka közt nyílás támadt, a kiszáradt „*tapasz*” folyton hullott a lakók nyakába, még ha egy gyöngye macska sétált is végig a „*hászján*”³⁵, hát még ha egy jó tojótúyk buzgón is kapart rajta „*színamurvában.*” E kellemetlenségek kikerülése végett már jó korán divatba jött a módosabb helyeken a „*fiókos padlás*” készítése, melynek hézaga nincs. Két deszka úgy van

³³ Botgaly az egész fiatal fa, vagy faág.

³⁴ Megjegyzés: Torokgerenda. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

³⁵ Megjegyzés: Padlás. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 345. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

egymás mellé téve, hogy egy harmadik nem fér közé, hanem borítja egy kevéssé mindenik szélét s, hogy pedig e csak a szélén alátámasztott deszka a rája nehezedő sár súlya alatt meg ne hajoljon, a gerendán, alá egy kis fadarabot tettek. A padlaskészítés haladását mutatja a padlás megerősítése olyanformán, hogy az esetleges megterhelést is megbírja. Egy pár szekér „*csűs tengeri*” igen gyakran került az első „*hászára*.” A két szemközti falra egymástól egy méternyi távolságra „*folyógerendákat*” raknak le s ezeknek közepén rájuk merőlegesen fut a mestergerenda.

A fennálló házak helyzetét tekintve, „*tűzfalas*”, „*kanfaros*” és „*elles*” házakat lehet megkülönböztetnünk. Az első kettő véggel volt az utcára, míg a harmadik az utca hosszában épült. A debreczeni czivisházak túlnyomó nagy része a két első csoportba tartozik. A sár-tűzfalon vagy nem volt lyuk, vagy egy kis kerek lyukat vágtak rá. A téglatűzfalon egy ablakszerű lyuk volt, nem ritkán zsalugáterrel ellátva, mint a szoba ablakainál, de leginkább két tűzfallyukat hagytak egymáshoz közel, a célból, hogy jobban „*szíjjel lássanak*”, másfelől, hogy a szél jobban járja a „*hászáját*”, amit különben azáltal is elősegítettek, hogy a cseréptetőn egy-egy cserepet egy „*csutkavíggel feltámítottak*.” A lyuk belső oldalára rostély van szegezve, hogy valami „*kártikony*” macska be ne lopódzzon és le ne rágja a rudakra szép sorjában felrakott kolbászt. A lyukak alakja főleg négyszög- vagy szívalakú, itt-ott egyszerűen díszítve. A magas, tűzfalas házaknál a két lyuk közt egy szívalakú térben áll a ház építésének éve.

A régi háztetők természetesen kétereszesek s a csepegőnek mindkét felől a tulajdonos telkére kellett esnie és nem a szomszédéra.³⁶ A fedőlék a fennálló házaknál már nád – ritkán zsúp – és zindely. A nádfedelelet külön e célra rendelt mesteremberek, az ú. n. „*nádkötők*” készítették. A nádakat „*kívinkint*” szétbontva rakták a tetőre, guzszsál vagy dróttal rákötötték a favázra. A „*girinczet megszegettik*” vagy náddal, vagy venyigével, később kétoldalt egy-egy szál deszkát tettek rá, vagy léczből rámat, azért, hogy a szél bele ne markolják és meg ne bontsa a tetőt. Az ereszt arra való szerszámmal ismételtelen felverték, ha a nád lecsúszott, vagy a ház szemefénye, Misuka, sárkánycsinálás céljából megtépázta. Tyúk anyónak pedig halálbüntetés terhe alatt meg volt tiltva a tetőn kaparni. Bár a nádtető nagyon tűzveszélyes, de rendkívül tartós, nem ázik be, nyáron hűvös, télen nem nagyon hideg. Ezért régen a disznóhúst, kolbászt, sőt még a szalonnát is a nádas „*hászáján*” tartották, nem avasodik ott meg olyan

³⁶ Megjegyzés: A legkorábbi XVIII. század harmadik harmadára datálható DvT. 34-es jelzetű részletes várostérkép arról tanúskodik, hogy a fésűfogas telekelrendezésű házak zöme éppen a szomszédos telekhatár vonalára épült, így pedig megfelelő csatornaereszek nélkül, igencsak nehézkes lehetett megoldani azt, hogy a nyeregtetőről az esővíz ne folyjon a mellette fekvő telekre. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

hamar, mint ma a kamarában. A módosabb polgárok már nagyon korán nád helyett zsindelelyel fedték házaikat. A zsindeletető csinosabb, de talán még nagyobb tűzfészek, mint a nád. A zsindeletetű ács, „kontraács” vagy „barkács-ember” szegezte fel a tetőre. A zsindeletetű nagy kedveltségnek és elterjedtségnek örvendhetett, amit eléggé mutat az, hogy Evlia Cselebi török utazó 1666. évi látogatása alkalmával durva becsléssel 12,800 deszkazsindeletes tetejű, alacsonyabb-magasabb téglapítkezésű (?) csinos házat említ.³⁷

A gazdasági fellendülés, a nagyobb igények, a haladó kultúra, mind többi és több követelnivalót hagynak fenn az ember lakóhelyét illetőleg is. A karófal bármennyire felkapott volt is, mégis csak gyenge volt, ha a karók kirothadtak, a ház fala megrendült, ha a sár nem jól volt a karók közé rakva, a karók mentén egerek, patkányok a földszinttől a padlásra a falban jártak fel. Így már jó korán rájöttek arra, hogy a „pévás sárt” formába kivetik, a napon megszáritják s így raknak erősebb, állandóbb falat. A kiformált „pévás sár” neve a „vályog”, az ebből rakott falat „vályogfalnak” nevezik. A régi vályog nagyobb volt, mint a mostani, de vékonyabb. A fal vastagságát egy vályog, másfél, vagy két vályogra hagyták. A vályogot a tulajdonos maga vettette, mibe se került, az erdőről került ingyen az épületfája, így a nagyobb szabású építkezés kora a XIX. században mindenütt megkezdődik.³⁸

A vályogtól már egy lépés volt a „téglafal”, vagy mint közönségesen nevezték, „kűfal”. A téglát „szabad kemenczékben” égették a város nyugati szőlőskertjén kívül eső nyomáson. Csak később állítanak fel a város és magánosok téglá- és cserépgyárát. A czívis azonban – bármily olcsó volt is a téglá – nem fordult a gyárakhoz, hanem amint vályogot tudott vetetni, a téglát is maga vetette. Czigány vetette azt is, ezt is. Szántóföldje agyagos volt. Egy csapat czigány egész nyáron kivetette, kiszáritotta a kellő számú „mágiát”,³⁹ ősszel pedig kiégették a gazda földjén a gazda „tűzrevalójával”; és volt téglá „dosztig”.⁴⁰

Az alacsony építkezés kora a czíviseknél – szerintem – az 1840-es évekig tartott. Az úgyszólván évről-évre megújuló tűzvészek arra bírták az eladdig alacsony, nádas, zsindeletes, egészségtelen házakban lakó jobbmódú polgárokat, hogy házaikat magasabbra rakják, vályogból s hacsak lehet, téglából építkezzenek s a gyúlékony nád-, „zsindelet-fedőlik” helyett az akkor már

³⁷ KARÁCSON IMRE 1908. II: 242.

³⁸ Megjegyzés: Más elbeszélések szerint a város a kora újkori időkben éppen nagyobb „fáinséggel” küzdött, amit idővel csak az Erdélyből leúsztatott majd a városba szállított faanyag oldott meg a XIX. század első felében. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

³⁹ Mágla = kiszáritott, de ki nem égetett téglá.

⁴⁰ Dosztig = untig elég.

divatos, jobb, állandóbb, kevésbé tűzveszélyes cserépfedést hozzák be. A leégett alacsony, régi házat a világért sem hordták el, hanem amennyit a tűz meghagyott, arra „*ráraktak*”, így aztán megtörténik, hogy egy régi ház lebontásánál a falban égett gerendákat találnak a vállalkozók. A fentemlített időtől kezdve a szobák belvilága 280-300 cm lett, itt-ott hatalmas bolt-hajtások támogatták. A mestergerendába nem verte fejét többé a vidám tánczos, de egy nagy baj volt: a háziasszony nem érte el többé a gerendából a szappant levenni. E magas, téglatűzfalás házak rohamos elterjedése termékenyítőleg hatott a nép egyszerű lelkére s e dalban fejezte ki az újítás iránt táplált rokonszenvét:

*„Mán minállunk a' jött a szokásba',
Nem tánczolnak az alacson házba'.
Alacson az mestergerendája,
Letörik a, letörik a, rózsám, csárdás bokrétája.”⁴¹*

Azok a sajtóságos, magas, tűzfalás házak, az utcára három ablakkal ekkor jöttek divatba. A régi „sár-” vagy „pendelykímín” helyét az óriási, jellegzetes „szabad” vagy „kükímín” foglalta el, mely mélyen leásott „*jó földre*” rakott oszlopokon, válogatott, egész téglából épült.⁴²

4. A kerítések

Kétségtelen, hogy az öntudatos település első idejében a kerítések, mint a magánbirtokok elválasztó eszközei nem voltak. Csak hosszabb, állandó jellegű megtelepülés első momentuma volt az, hogy az egyes tulajdonosok közös megállapodás folytán, vagy bírói ítélet alapján közös határmesgyét tűztek ki, melynek látható jele egy földhullám, dombocska, egy-egy maga-

⁴¹ Megjegyzés: Azért már a XVIII. században, illetve korábban is állt jó néhány komolyabb fésűfogas telekelrendezésű téglából illetve vályogból valamint téglából vegyesen épített egykoron szabadkéményes ház, amelyek közül pár még mind a mai napig túlélte az idők viharát. Maradandó anyagból készített szabadkémények nyomait őrizte meg feltehetően az 1760-as éveket megelőző korokból például a Varga utca 6., és Hal köz 6. számú fésűfogas telekelrendezésű ingatlanok, valamint a Dósa nádor tér 3. számú emeletes épület, amely magába foglalva megővta a korábbi utcára merőlegesen álló építményt is. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

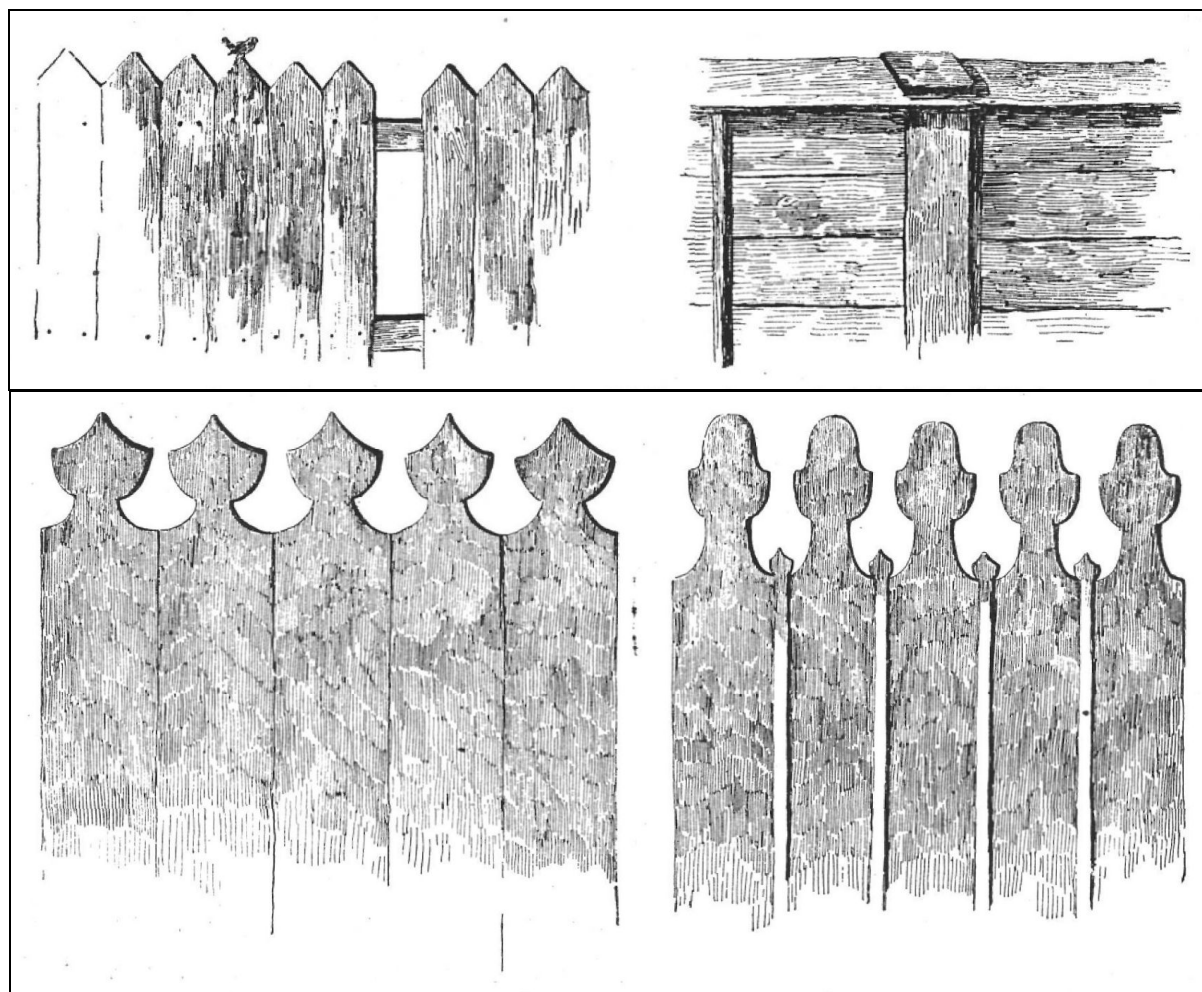
⁴² „Ház” gyakran szoba értelemben használtatik

sabb bozót, cserje vagy éppen élőfa lehetett. Veszedelem idejére is felesleges lett volna minden tulajdonosnak a saját portáját erősíteni; az a természetes ösztön, mely a vész idejére ösztartja az embereket, jó korán az egész község megerősítésére sarkalta. Így jött létre Debreczent körülvevő hatalmas mély árok, amelyből kikerült föld sáncz gyanánt volt felhalmozva, meg-megszakítva itt-ott a „kapuktól” és a „kisajtóktól.”

A tulajdonjog első öntudatos felébredésének kell tekintenünk a telkek felkerítésének gondolatát. E kerítészés előállhatott természetes úton is, az aszalag és egyes fafajták sűrűn egymás mellett növe valóságos élősövény volt, de nem védelem is egyúttal. A védelmet az ember által emelt kerítés nyújtotta. E kerítés legtermészetesebb formája a „gerággya” lehetett, amely az udvaron és istállókban összekerült szemétnak, főleg „ganénak” utcamenti felhalmozása volt. Ez tűznek, bűznek, ezer betegségnek forrása lévén, azért a városi tanács már 1698-ban megparancsolja, hogy „*mivel az utczákban a ganéjokbul csinált garádgják dísztelenségére vállnak a városnak, azért megtilalmaztatik, hogy senki se csinállyon affélét*”. Történt pedig ez kevéssel azután, hogy Debreczen a városok sorába emelkedett s pár évvel azelőtt, hogy a városi tanács az utczaseprést is elrendeli – 1701. Ettől kezdve az utczai oldalon nem szabad volt garádgját húzatni, de nem lön intézkedés az udvarfelőli részére is. A garádggyával rokon kerítési faj a „gyepű”, ez mai napig dívik a szőlőskerteken. A „gyepű” gilygaly szőlő „vágonya”, jól letaposva, oldalt vad komlóinda fonja be, kívül nagy árok választja el az avatatlanoktól.

A betiltott garádggya helyét a „sövin” foglalja el. Ez nem egyéb, minthogy egymástól bizonyos távolra levert karók között fiatal vesszővel vonják be. Ez is elég tűzveszélyes és ízléstelen falusias külsőt kölcsönöz a városnak. E kerítésfaj a főbb utczákon meg se honosult, de a mellékutczákon, sőt az új sorokon egész az utolsó pár évtizedig látható volt egy-kettő. A fenyődeszka rohamos behozatalával csakhamar tért hódít a „berena-” vagy deszkakerítés. A berena kétféle: „fiókos berena” és fennálló deszkából összerótt berena. A fiókos berena a régibb (Lásd: 10. kép). Egy meghatározott távolságra két oldalán kivésett tölgyfa-„berenalábfákat” ásnak le, ebbe deszkákat szabnak, néha a deszkákat még egybe is eresztik, hogy a nap el ne süsse és ne lássanak be rajta. A tetejére egy deszkát szegeznek ferden, hogy a víz lecsurogjon róla. Ha a lábfa meggyengül, egy „czulápot” vagy egy „gyámolt” adnak neki. Újabban a berenalábfákat nem vésik ki egész hosszában, hanem alul és felül egy-egy „drugánt” eresztenek bele keresztbe s erre szegezik, egymás mellé felállítva a deszkákat. Az így egymás mellé állított deszkákat a forró nap mielőbb elsziná s belátnának a nyíláson, ha a két

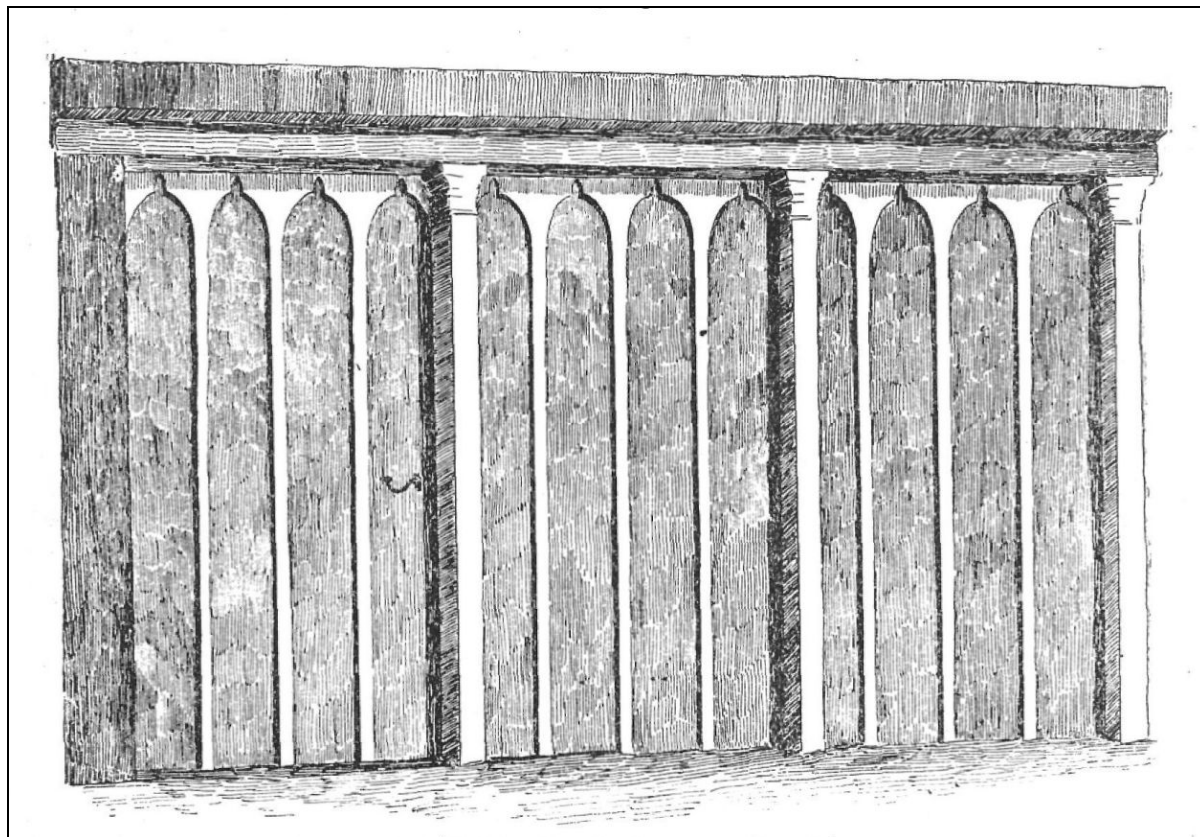
deszkának kezdetben parányi közére léczeket nem szegeznének. A deszkák és léczek felső részei rendszeren hegyesre vannak vágva. Néha más alakot is vesznek fel, de nagy változatoság nincs bennük. (Lásd: 11. kép).



10-11. kép Fennálló berena (bal felül), fiókos berena – régibb fajta (lásd jobb felül), valamint további berenák⁴³

Az utca felőli részen hagynak a berenán egy kaput és mellette „*utcajtót*”. A kapu kétfelé nyílós, fölül fedetlen, hogy bármily magas szekérral be lehessen menni, az utcajtó pedig kicsi, egyfelé nyílós, fölül fedett (Lásd: 12. kép). Régebben a kaput nem tették lakatra, hanem betették és esetleg betámasztották, hogy a szél „*ki ne vágja*.” A tolvajtól nem féltek,

⁴³ ECSEDI ISTVÁN 1912: 171-172.

12. kép Újabb deszkakapu a kerítésen⁴⁴

hisz „*nem bántják a jó embert*”, meg ha valaki bemerészkedett volna is jönni, 3-4 óriás komondor, mely állandóan a kapu alatt sétált ki s be, megvédte volna gazdája vagyonát. Az utcajtót ellenben naplementtel „*gyertyagyújtás*” után bezárták, hogy „*hírrel jöjjik, a ki jönni akar.*” Ilyenkor aztán a látogatónak ugyancsak ki kellett próbálni az ökle keménységét, botjának erősségét, mert Debreczenben a csengő csak 1910 óta lett általános. Volt ugyan egyes utcajtókra felszegezve egy „*kopogtató*” vasból s pokoli lármát csapott a két vas összeverődése, de ez csak „*a nagy helyeken*” volt meg.

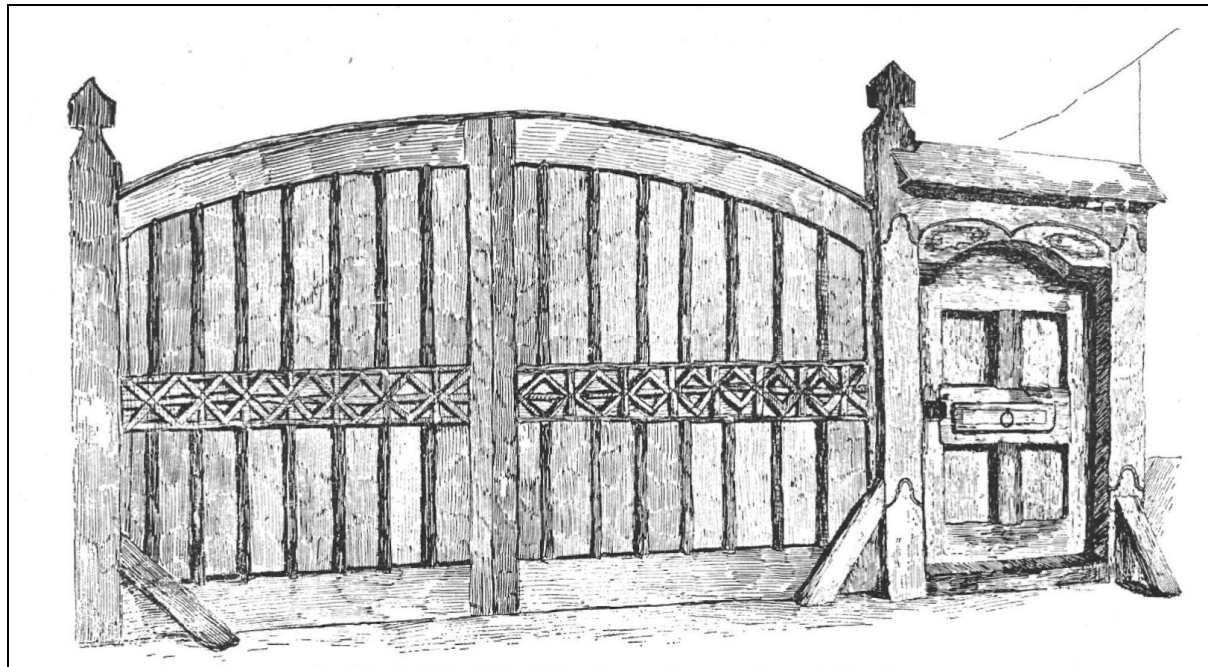
Újabb időben a „*küfal*” foglal mindegyre nagyobb tért, amely Debreczenben is nagyon régi időtől fogva megvolt a templomnál s középületeknél. A kőfálnál a debreczeni czívis többé nem csináltat utcajtót, hanem csak kaput.⁴⁵ Hatalmas 4-4,5 m széles, még ennél is ma-

⁴⁴ ECSEDI ISTVÁN 1912: 173.

⁴⁵ Megjegyzés: Idővel valóban ez a módszer vált általánossá, azonban vannak úgynevezett „*basacívis*” nagypolgári, fésűfogas telekelrendezésű XVIII. században már álló házak, amelyek utcafronti kerítése téglából készült és kiskaput is kialakítottak rajtuk. Lásd: Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 42. számú barokk oromzatos ház, valamint Széchenyi utca 44. számú csonkakontyolt épület utcafronti kerítéseit. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

gasabb kaput ácsoltat össze, az utca felőli deszkázatát pléhvel boríttatja be. Felül hatalmas tölgyfa „szemődőkfára” nehezedik a kapu feletti boltozat, alul szintén hasonló kiállítású tölgyfaküszöböt alkalmaz, míg a mázsás kapuszárnyak a „kapufélfák” alsó végébe eresztett rövid vasnyúlványai a – monya – „terméskübe” vésett vasban mozognak. A kapu egyik, a gyakrabban nyíló szárnya, felénél kisebb, egyharmadrésznél nagyobb. A nagyobbik szárnya a küszöbbe vert „kocsisbosszantó” nevű görbe vashoz ütődik, ez fel is tartja a szélviharokkal szemben. E nagyobb szárnyat csak a szekereknek, jószágoknak nyitják ki, maguk csak a kisebbik részen közlekednek. E magas, pléhes kapu egykor a „nagy gazdáknak”, a „basáknak”⁴⁶ házaikat ékesíté, újabban apróbb gazdaczívisek is építettek, ma kiveszőfélben van, a kisebb, csinosabb asztaloskapu egyre jobban kiszorítja a nagy, otromba jószágot a használatból (Lásd: 13. kép), melyről pedig egykor ezt mondta a fáma:

„Magas kapu, nagy kutya,
Ott lakik a jó gazda.”⁴⁷



13. kép Régibb fajta karoskapu utczaajtóval⁴⁸

⁴⁶ Basának a nagyon gazdag, büszke czívispógárt nevezik.

⁴⁷ Jó gazda = nagy gazda = vagyonos czívis.

⁴⁸ ECSI ISTVÁN 1912: 174.

5. Az utczák

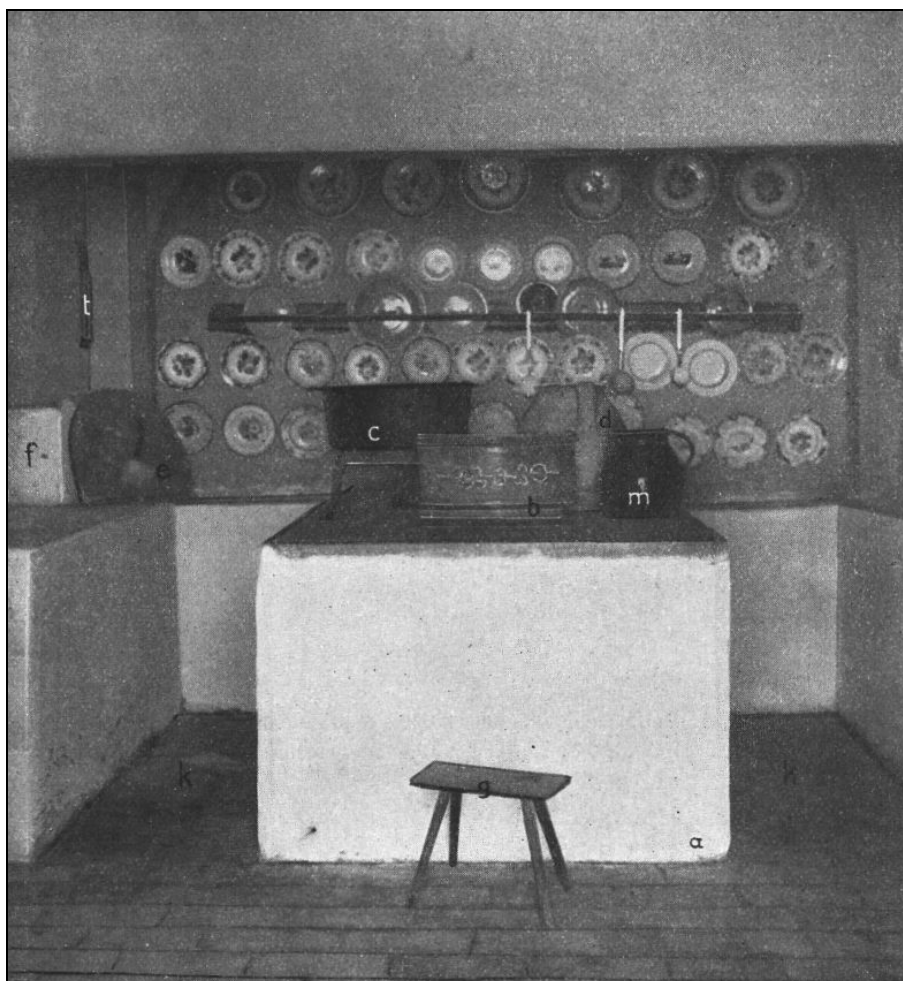
A két sorjában egymással szemben épített több-kevesebb számú ház képez egy utcát. Debreczenben a megtelepülés első idejében igen széles utczák lehettek, ami jellegzetes az alföldi városokra. A városrendészet régen nem is kívánta az utczákat, sem a házak homlokát számmal megjelölni. A lakosság átlag „*nagy utczát*” és „*zugot*” ismert, utczát kevésbé. Nagy utczák voltak a mai főutczák, újabban közepén a „*tört küvel*” kövezett „*flaszterrel*”, míg e csekély kemény térség mellett kétoldalt átlábolthatatlan por vagy sár volt aszerint, hogy száraz idő, vagy esőzés volt Debreczenben. A járda első jelenségei pedig a pallók voltak, elébb csak néhány utczán, később pedig a Piacz utczán a nagy templomtól a „*Fejír lúig*” fennálló nagy híd elbontásával – 1826 –, az ebből kikerült anyagból a város legtöbb utczája pallóhoz jutott. Újabb időben aszfalt-, vagy a város téglagyárában égetett vastéglajárda hirdeti a kultúra csendes terjedését. Az utczák elnevezését és a házak megszámozását csak 1844-ben határozta el a tanács.

Elnevezés tekintetében minden nagy utczának egy kis utca felelt meg, mely mindig az előbbi közelében feküdt, vagy bele torkollott. Pl. Nagy Mester-u., Kis Mester-u., Nagy Hatvan-u., Kis Hatvan-u., Nagy Czegléd-u., Kis Czegléd-u., Nagy Csapó-u., Kis Csapó-u., Nagy Új-u., Kis Új-u. stb. A zugot rendszeren a nagy utca felől lakó első háztulajdonosról, vagy a zugban lakó valamely nevezetes személyről nevezték el, pl. Nagy Mester utczába torkollott a Deák zug – ma Csemete-u. –, Bundi-zug – Bundi-u., Muszka-zug – Borz-u. –, Iskola-zug – Tanító-u. – stb.

Régen a „*zugba*” valamire való czívis nem költözött be, büszkesége tiltotta. A széles, nagy utczát kereste, hol előrefogott igával könnyen befordulhatott s a széles kapuban nem akasztott meg könnyen. Ha a zugtól irtózott a czívis, a város alján elterülő „*újsort*” meg egészen megvetette, nemkülönben az „*árok ajját*” is. Az újsor vagy „*újülés*” a város régi sánczai helyén elterülő új telepítések voltak, melyek jó ideig még itt-ott meglevő óriási árokra néztek, ezért hívták őket „*árok ajjának*”. Szegényes, alacsony házak, kicsiny telkek jellemzik ezeket és adják meg a hatalmasan fejlődő Debreczennek ma is külvárosias jellegét. A Csapó utczai újsorokat „*töksornak*”, a czegléd utczait pedig „*czigánsornak*” nevezték. Ott a tök-, perecz-sütők, itt a muzsikus- és tapasztóczigányok laktak nagy számmal.

6. A debreczeni világítóeszközök a legrégebbi időtől a petróleum használatáig

Az ősember a világítás és a fűtés kérdését egyszerre oldotta meg. A szabad tűzhelyen kezdetben a cél csupán az utóbbi lehetett s csak később fűtött, illetve tüzelt csupán abból a célból, hogy világítson. E természetes, egyszerű módszert a haladó kultúra ugyan megváltoztatta mielőbb, de a természet ölen élő népek nagy számánál ma is romlatlan tisztaságában dívik. Debreczen ősi telepesei is nagyobbára barbár nomád népek lehettek s ősi egyszerű eszközeiket ezek hagyták hátra lakó- és temetkezőhelyeiken, alig kerül elő egy-egy római ildomos mécs, vagy más világítóeszköz.



14. kép A szabadkonyha

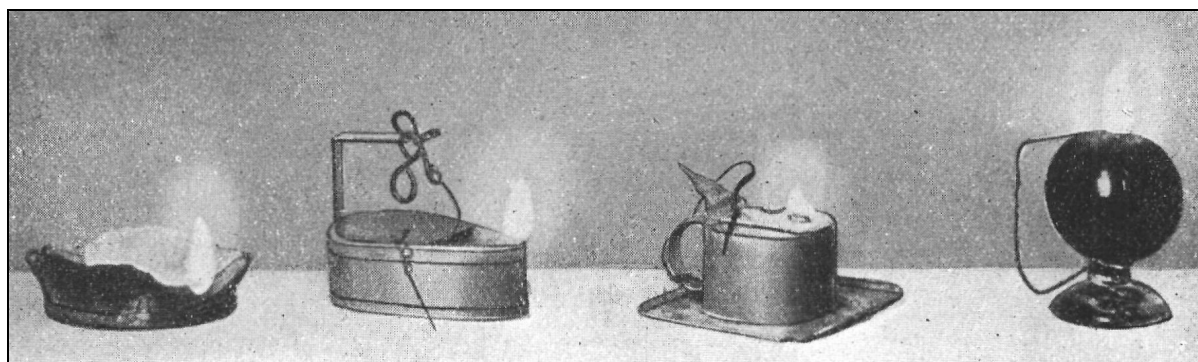
a. Szabadkonyha, b. kályha, c. edény a vaslábon, d. kétfülű vászonfazék, e. előte, f. a kemence szája, g. gyalogszék, m. mázsfazék, k. konyhaköz, tökgyalu ⁴⁹

⁴⁹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 175.

Debreczen ősi puritán, egyszerű lakója még a legutolsó századokban is használta az ősi világítóeszközt. A földbeásott kunyhók közepén a földre rakott tüzet e „*tüzelőnél*” főzött, fényénél világította be lakását s ez divatozik még ma is számos debreczeni tanyán. Később a lakosság szépsézetit érteke, vagyona, de főképpen az előbbi tűzveszélyessége arra bírta a módosabb polgárokat, hogy a tüzet egy emelkedettebb helyen gyújtásák fel és tartásák állandóan. így jött létre a kandalló a szobákban és a „*szabadkonyha*” a pitvarban.

A kandalló a szoba pitvar-, illetőleg kéményfelőli falához volt építve. Magassága 80 cm, szélessége a szoba nagyságától függött. Az egész sáralkotmány, közepén a tűzhely. Ezen melegítettek, kolbászt, húst sütöttek, esetleg főztek. A füst felfogására egy garatszerű kürtő szolgált, mely megfelelő magasságban a konyha felett az egész tűzhely területére kiterjedt s a benne összegyűlt füst a falon kivágott lyukon távozott el a kéménybe. Ha tűz nem égett, a lyukat bedugták. (Lásd: 14. kép).

A legrégebb, tisztán csak világítási célra rendeltetett eszköz a „*zsírmécses*” lehetett. E rendkívül primitív eszközt rossz fazékfenék és valami kanócz adta. A rossz fazékfenékbe egy jó hosszú megzsírozott „*kik velezrongyot*”⁵⁰ nyújtóztattak el és erre egy „*kanálfű*” disznózsírt tettek. A bél egy kis része lelógott a cserép szélén ezt meggyújtották, hogy pedig a vígan égő kanócz egyszerre végig ne gyűljön, egy jókora kősódarabot tettek akadályul a láng és zsír közé. Piszkálására egy drótot vagy szeget használtak. E világítóeszközt sokan „*pillancsnak*” nevezték. (Lásd: 15. kép).



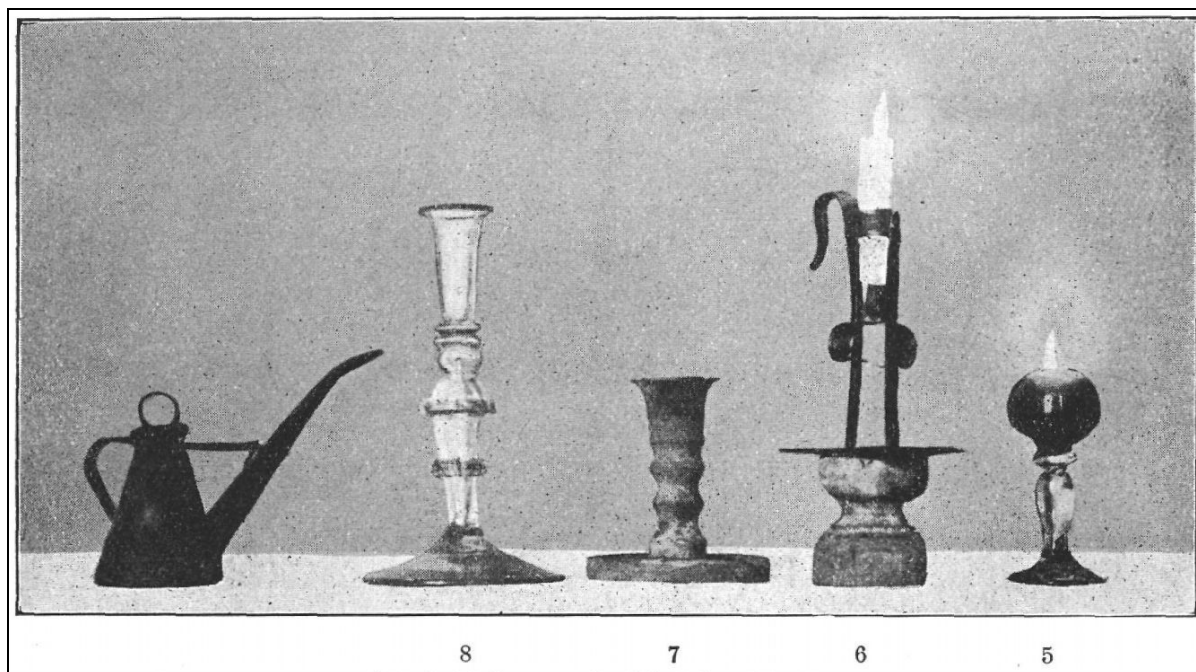
15. kép Debreczeni világítóeszközök a petróleumlámpáig

1. zsírmécs vagy pillancs, 2. ruczamécs, 3. bádognócs, 4. olajmécs üvegből⁵¹

⁵⁰ Megjegyzés: Eredetileg velencei kelme. Lásd még: VIRÁG GÁBOR 1986: 152.

⁵¹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 176.

A zsírmécs rendkívül füstölt és igen kellemetlen fojtó szagot árasztott, ezért már jókorán az „olajmécs” váltja fel. Az olajmécs régibb alakja a „bádognécs” és újabb, ma is használt faja az „üvegnécs”. A bádognécs áll egy olajtartóból és „sípból”, melybe a „nécsbelet” húzzák. A nécsbelet a kereskedőtől veszik, de szükség esetében ugyanazt a szolgálatot megteszi egy már régebben használt gatyamadzag is. Az üvegnécs csinosabb, itt az olajtartály üveg, a síp bádognécs, annak a fülére, ennek a nyakára madzaggal egy kis drótdarabkát kötnek, hogy legyen mivel piszkálni. Az olajat hozzá maguk „üttetik” a földjükön termelt repczéből, napraforgóból vagy tökmagból. Így a világítás mibe se került, ha tekintjük azt, hogy az egyszerű nép a nappal nyugszik, s a nappal kél. Az olajat a „ruczából” vagy „pintyőkéből” töltik a nécsesbe. (Lásd: 16. kép).



16. kép Debreczeni világítóeszközök

5. talpas olajmécses, 6. gyertyatartó, 7. gyertyatartó agyagból, 8. ugyanaz üvegből, 9. olajos bádognécs: pintyőke vagy rucza⁵²

Mindamellet az olajjal való világítás sem volt kellemes, mert a környék tőle piszkos, füstölt és különösen a repczeolaj bűdös. Ezért az olajmécsnek a városon hamar nagy riválisa lett az

⁵² ECSEDI ISTVÁN 1912: 177.

eddig csak uraknál használt „gyertya”. Ezt faggyúból szintén maguk mártották és sajátos kis fagyertyatartóban égették. S ha sokáig égették, úgy rendesen a család legifjabb serdülő nőtagja a „koppantóval” szedegette a „hamvát.” A gyertya mindamellert költséges lévén a szegény nép megmaradt az olajmécs mellett. A petróleumtól nagyon félt a nép. A kevésbé finomított kőolaj nem egy tudatlan áldozatot követelt magának. A lámpa tehát nagyon lassan ment át a használatba, úgy hogy egyes családok a pár évvel ezelőtt megindult villamosvilágításra a gyertya használatból mentek át egyenest. A petróleum olajjal keverve ma a tanyákon vagy a városban is az istállóban mindinkább tértfoglal. Míg nagy fénnel berendezett lakásaiba nagy előszeretettel vezették be a czívis a „menkű” villanyt.

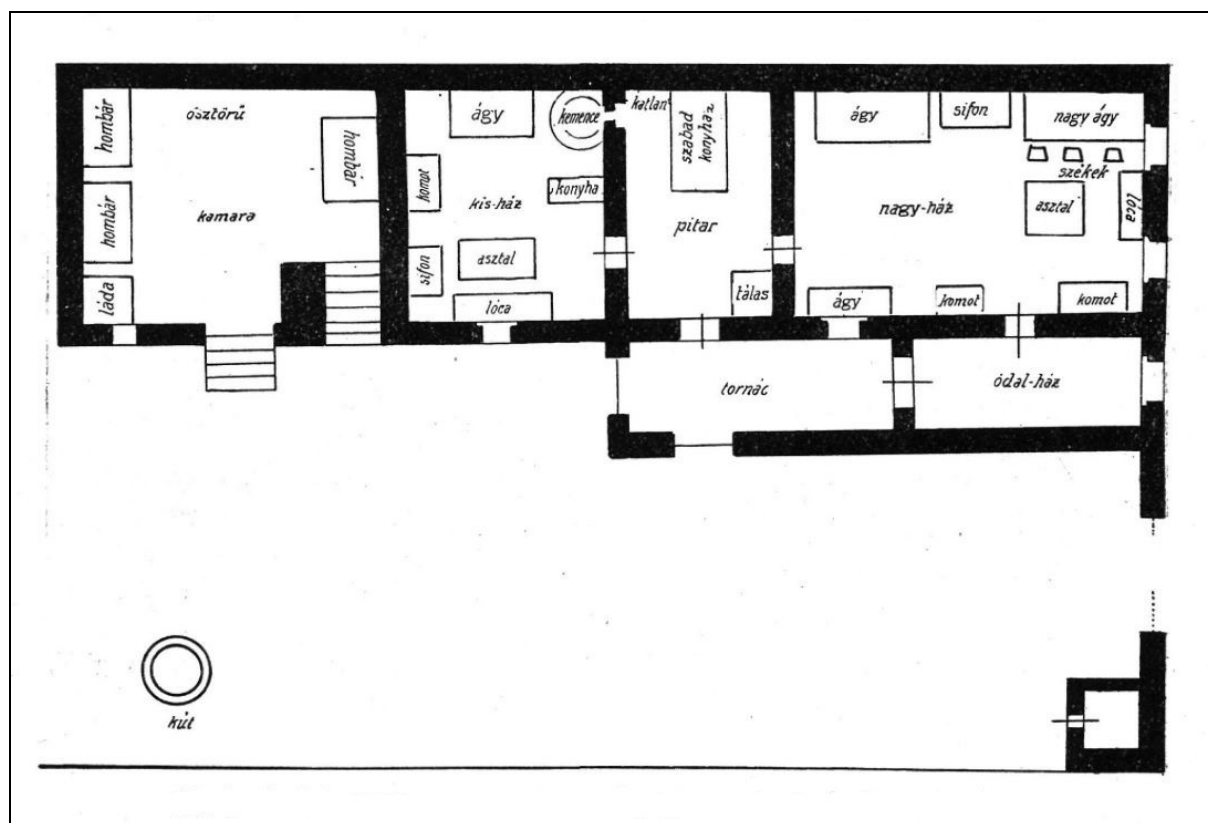
Érdekes, hogy Debreczen előjárósága a város világításával 1834-ben foglalkozik először és Piacz utca éjjeli kivilágítását javasolja, persze olajjal. 1843-ban ezt kiterjesztik s évenként hét hónapon át 54 lámpa ég a város területén.⁵³ Midőn az olajjal világítási vállalat határideje 1862 végén lejárt s a vállalkozók magas árt követeltek 1862-1863 évre, a város házi kezelésbe vette. E költséges kezelés eredménye a gázvilágítás lett, mellyel a város Riedinger augsburgi légszeszgyárost bízta meg s a gázvilágítás 1864 decz. 14-én megnyitott.⁵⁴ 1910-ben már villamos világítással lépett be Debreczen a modern városok sorába.

7. A debreczeni czívisház belső berendezése

A debreczeni czívisház rendesen két részből állott. Az első házcsoport, mely az utca felé nézett emberi lakásul szolgált, a másik házcsoport ettől kisebb vagy nagyobb távolságban állott, amint az udvar hossza megengedte, az „audalak” csoportja, mely a háziállatok elszállítására szolgált. E két épületcsoportot, ha csak lehetett, nem építették össze azon gondos elővigyázatból, hogyha véletlenül tűz ütne ki, „rocska gyűllis” lenne, ne pusztítsa az egész udvart el a tűz. Ha a czívisnek újabb háromablakos tűzfalas házát tekintjük, a lakószobákban a következő elrendezést találjuk: két „ház” volt egy pitarra. Az utcára is két „ház” nézett úgymint a „nagyház” két ablakkal és az „audalház” egy ablakkal. A nagy ház ajtaja hátrafelé a pitarra nyílt s pitarból a „kisházba” vagy a tornáczon keresztül az udvarra lehetett jutni. A

⁵³ ZOLTAI LAJOS 1912.

⁵⁴ SZÜCS ISTVÁN 1873. III: 1053.



17. kép A debreczeni czívis-pógár kétszobás lakása és berendezése⁵⁵

„kisház” mellett esetleg egy cselédház vagy egy „katonaház” volt, ha pedig ezek hiányoztak, a kamara, ezalatt esetleg egy pincze a bornak vagy a zöldségnek. (Lásd: 17. kép).

Az első ház a tulajdonos vizitszobája volt, rendesen földes, mint a többi. Ide „kerülteti be” vendégét ha jön, ide jönnek „lyán kírni”, itt van a „kézfogó”, „lakadalom”, „keresztelő” és a többi „alkalom.” Sajátságos bútorok elrendezése jellemző. A két „ucczaji ablak” között a mestergerenda alatt a falon függ a „nagy tükör”, háta megöl néhány avas írás, vagy a tava-lyi „kalandárijom” kandikál ki, alatta a barnára festett „kanapé” vagy „lócza” nyújtózik, előtte a nagy asztal. A szoba fala körül, az ajtón belépve, balról egy ágy, amelyben hálnak, ezt egy „siffon”, a ruhák számára szánt szekrény követi, mely elválasztja a következő „nagy ágy-tól”, mely állandóan felvetve áll. Itt, a háziasszony azzal mutatja ki gazdagságát és takarékos-ságát, minél több, szebb párnát: „derikajja dunyhát” tud ágyába tenni. A párnákban sajátne-velte rucza-, libatoll van; igaz, hogy a szegény emberek tyúktollal sem átallják megtölteni pár-

⁵⁵ ECSEDI ISTVÁN 1912: 178.

náikat, sőt nagy ritkán nem hiányzik az „ehetoll” – szalma – sem belőle. Páros számú 4-16-20 párna van egy-egy nagy ágyba „bevetve” és néha bizony a padlást éri. A debreczeni asszony este, ha le akar feküdni, „megveti” az ágyat mint a nóta mondja:

*„Este van, nem látok,
Babám, gyúts világot;
Gyútok, gyútok, csak gyere be,
Az ágyam is meg van vetve.”*

Reggel, felkelés után első gondja a gazdasszonynak az ágyakat „bevetni”. Csak azután fognak a sepregetéshez. A tisztaság főképp ott elsőrangú kérdés, ahol eladó lyán’ van, mert nem tudja, mikor jön a „lyánníző” s könnyen úgy járhat, mint az egyszeri leány, kinek gaval-
lérja így mondta fel iránta való vonzalmát:

*„Elmennék én ti hozzátok egy este,
De szemetes a házatok közepe.
Ránczos csizmám felszedi a szemetet:
Hogy kötném meg véled az iltemet.”*

De nemcsak a legények, hanem az öreg asszonyok sem kímélik tisztaságra serkenteni a „paslább” eladókat:

*„Pitarod, házad sepreten,
Paplanos ágyad vetetlen:
Ki a fenének kénél?”*

Így gúnyolódnak és a „csepűtelegráfon” mielőbb elszólják az ilyen leányt.

A szépen felvetett ágyat a szoba díszének tekintik, s nagyon vigyáznak rá, hogy valaki le ne „dengelje”, legfeljebb a bizalmasabb látogató teszi rá a kalapját, ha udvariasságból a szobaajtón kívül botjára akasztva nem hagyta, mint a nóta s mondja:

*„Az a kislyán selyem ágycát
Magosra vetette,
Barna fattyú kis kalapját
Rajta felejtette”*

A „*párnátokban*” van a toll, ez lehet színes, hasonlóképp a „*dunyhalok*”, „*derikajtok*”, a tokra jön a „*haj*”, mely a használt ágycában színes, hogy ne keveredjen olyan könnyen, míg a nagy ágycában a fehér párnahaját kedvelik.

Az ágycát vásárból, asztalosboltból veszik. Hazaszállítván, összerakják. Két, újabb toronyos végét felállítják. Előbb jó magas „*hátúját*”, aztán az előbbinél jóval keskenyebb elejét teszik be. Ha az ágycalába a gidres-gödrös „*ház földgyín*” billeg, egy fadarabot, egy negyedrészt téglát tesznek alá. Ha ellenben az ágycal valamelyik lába használhatatlanná válik, egy tökével kipótolják. Aztán szoroson egymás mellé ágycadeszkákat raknak belé, erre szalmát, ezenfelül pedig tollal töltött „*derikajjat*”, erre lepedőt terítenek, a dunyhát hosszában összehajtják és a párnákat hosszában reá egymás mellé rakják. Felül „*ágycatkaróval*” betakarják és az ágycal be van vetve. Újabb a „*gévelt szalma*” sokkal tisztább és szálasabb, kényelmesebb, mint a régi törekes „*nyomtatott*” szalma különben is a fekvés következtében folyton „*törődik*” és ösz-szébbmegy, no meg a „*tűzgyútásho*” is elhasználnak naponként egy pár csóva szalmát belőle.

Ha az ágycát megvetik, akkor az ágycatkarót leveszik, összehajtják, a karszékre teszik, a párnák közül kettőt keresztbe fordítva „*fűtül*” tesznek, a dunyhával takaródnak télen-nyáron; a paplan úrnak vagy úri parasztnak való. Az ágycal előtt a „*karszékek*” vannak, melyre a vendégek ülnek. A belépő vendéget bíztatják, hogy „*vegyen maga alá székét*”. A házunk baloldalaiban, „*fent az ablaknál a komót büszkélkedik*”, mely a hajdani mennyasszonyi ládának modern utóda. A fehérneműek tartására szolgál, mint amaz. A láda legősibb fajának teteje nyílt fel és úgy raktak bele ruhát. Később alul egy fiókja lett, még a teteje is felnyílt. Idővel három fiókja lett s teteje nem nyílt fel; ezt már komótnak nevezték, újabb időben a négyfiókos komótok a divatosak. A komóton a fiketőtartó áll, ebbe tartották a régen divatos „*fiketőket*” sajátságos állványon és a férfi ünneplő kalapját. A „*fiketőtartó*” nem lévén olyan széles, mint a komót teteje s a még üres szélen a „*findzsaajjakra*” szájával leborított findzsák ragyognak, közepütt a szimmetria kedvéért a fedett porcellán „*czúkortartó*” trónol. Még egy-egy ágycal vagy siffont tesznek be a házba. E bútorok mind szép tiszták és újabb funérosak. A falon körül képek jórészt kevés értékű vásári munkák, néhány a szabadságharcz köréből való, pl.

Batthyányi utolsó menete, Petőfi halála, Görgei álma. A mestergerendában a mosószappandarabok sorakoznak egymás mellé. A nagyház a czívis „*tisztaháza*”, míg neje a nappali munkáját a pitarban és a kisházban végzi el.

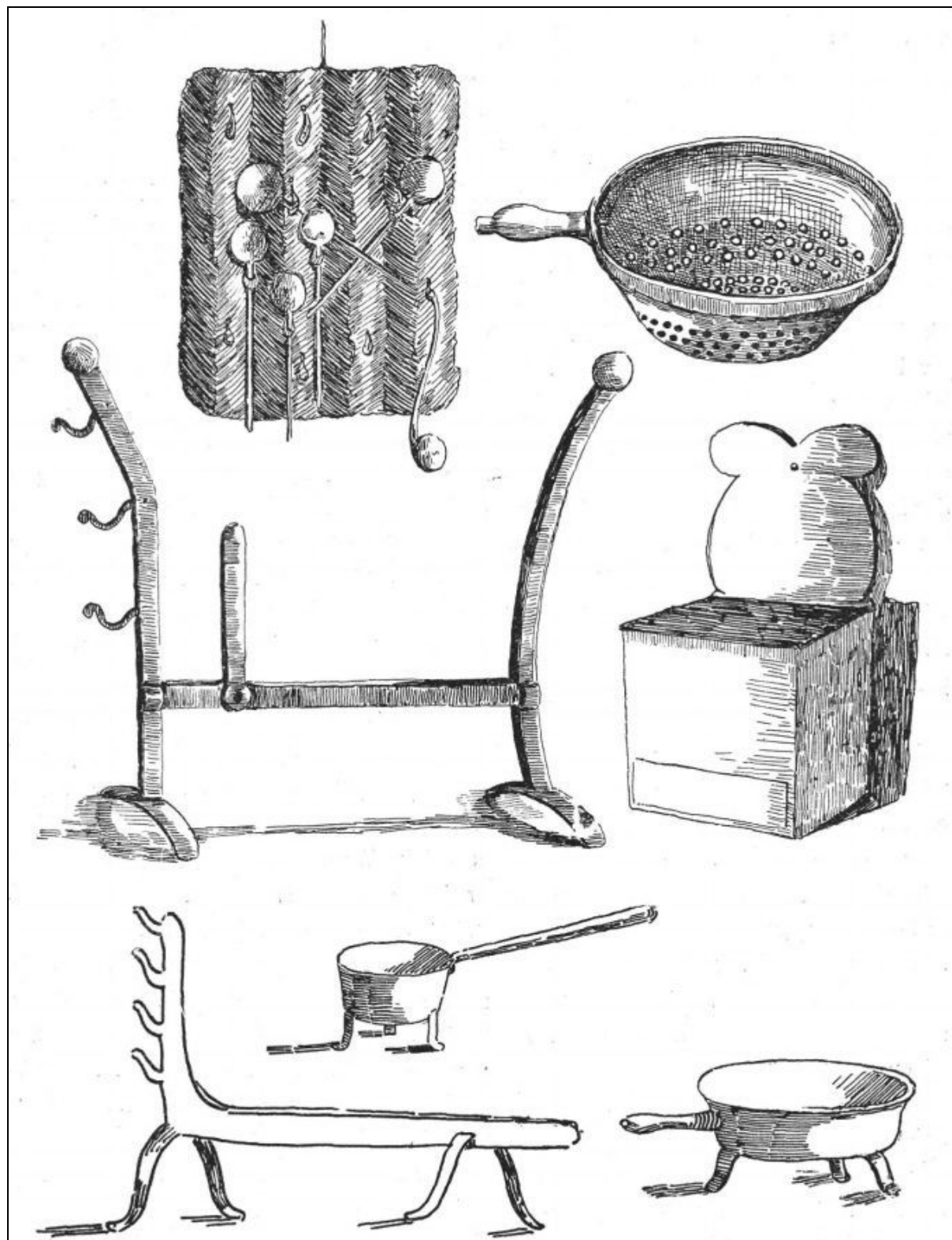
8. A pitar

A czívisek életében legfontosabb teendő a „*sütés*”, „*mosás*”, „*tisztacsinálás*” és a „*kikészítés*.” E foglalkozások a gazdasszony teendői egész heti idejét lefoglalják, részben a „*pitarban*”, részben ott, ahol két ház „*egy pitarra*” van, a kisházban folynak le.

A tornáczból a pitarba belépőnek szeme a hatalmas és szép fehérre meszelt „*szabad konyhán*” pihen meg s úgy tetszik neki, mintha az egész pitart e téglá-, illetőleg vályogóriás kedvéért építették volna. Nagysága házanként különböző, 1-1,5 m széles, 1-2 m hosszú, egy méternél valamivel magasabb vagy alacsonyabb sárból épült alkotmány, mely a pitar túlnyomó nagy részét foglalja el s a szabad kémény alá esik. Szélei felül falapokkal vannak védve, többi helyen legömbölyítve gyakorlati szempontból. A nép nem szereti a merev éleket. Kezdetleges eszközeivel képezni sem tudja, sőt az éles széleket is legömbölyíti, mert könnyen leverik és a fal mindig rongyos. A felső része s a tűzhely hajdan szintén agyagból volt, ma ez örökké felégett és omlott anyagot az állandóbb tűzhely foglalja el.

A szabad konyha hajdan nagy szerepet játszott a czívis háztartásában. A háziasszony tisztaságának mérvadója, a gazdasszony szemefénye volt. A kemenczében főzés korszaka letűnt után itt főttek a különféle ízes és terhes ételek, itt sült nyárson a kolbász, pecsenye, szárnyas. Ez utóbbiak emlékét már csak az itt-ott kegyelettel őrzött „*vasmacska*” vagy „*tűzkutya*” és az ehhez való „*vasnyárs*” őrzi (Lásd: 18. kép). A szabad konyhát is legtöbb helyt a konzervatívizmus és a kegyelet tartják fenn, de porhanyós tűzhelyében az egerészni rest macska heverész, vagy teste sárját temeti el. A cserépfazekakban való főzés divatját múlta már, a „*cseréplábos*” és „*vasserpényő*” helyét a „*vaskaszrolyok*” szorították ki, melyek kisebb-nagyobb méretben fejedelmi göggel ülnek a hozzájuk való vaslábokon. Ámde a vasláb alá nem lehet többé fél szálfákat dugni, melyek egykoron a vasmacska izmos keresztvasára támaszkodtak félvágúkkal és úgy égtek, hanem felhasogatják a „*ház víginél*” lévő „*favágítón*”⁵⁶

⁵⁶ Megjegyzés: Favágító: favágó hely az udvarban; deszkabodé, illetve favágó tőke. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 229. Dr. Horváth Péter (Szerk.)



18. kép Konyhaeszközök⁵⁷

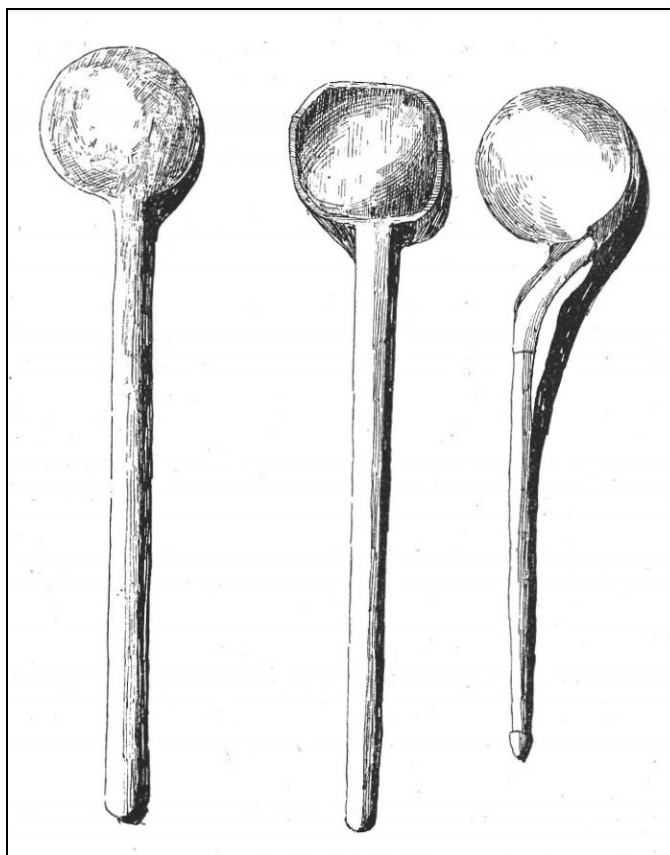
⁵⁷ ECSI ISTVÁN 1912: 179.

vagy gyorstűzű tengeri csutkával tüzelnek. Ha a konyhát nem használják, egy csinosabb cserépkályhadarab zárja el a tűzhelyet a pitarba lépő szemei előtt. Ünnepre tetejét „*veres földdel*”, fapárkányát olajos festékekkel barnára festik, oldalát megtapasztgatják és bemeszelik.

A szabadkonyha egész területén a konyhaközből uralkodik a gazdaasszony, míg a tüzelőanyagot, a fázékony vagy lusta háziállatokat az üreges konyhaalja fogadja be, hol most is a ház két leghűségesebb, de két legkevesebb hasznú háziállata a kutya és a macska, örök barátságot fogadnak egymásnak, a tartózkodásuk idejére s fejüket egymásra hajtva mélyen alusznak. Az egyik sarok porában egy bejáró „*jércze*” tojik. A konyhaköznek a szabad konyhával átellenes oldalán padkák vannak s az egyik konyhaköznek falfelőli szegletében, rendszeren, arról amerről a kemence szája van, tehát ez esetben a kisház felől a „*katlan*” van sárból, ebbe rézüst jár, melyben vizet melegítenek nagy mennyiségben, vagy szappant és ruhát főznek. Itt van még a kemence szája a füstfeljáróval s mindezekre a hatalmas „*téglakímin*” borul rá. A szabad konyha fallal összefüggő végénél látható a tömérdek cserépedény, felül a madaras, rózsás tálak, alantabb szép rendén sorjában a tányérok jönnek. Mindenik talpán az e célra hagyott lyukakon fonál van áthúzva összekötve s így függ a tányér a falbavert szegen. Középpütt a fal egész hosszában a fedő- és kanáltartó nyújtózkodik végig, fából ügyesen készített dolog ez, melyen a már említett tárgyakon kívül a „*vágókés*” is helyet talál magának. Itt a füstfogó, mely „*bécsi korommal*” kevert mészszel szürke színre van meszelve (Lásd: 14. kép).

Mindezek felett a már említett „*szabadkímin*” trónol, melynek közepén, a tűztől távol két vasrúd van elhelyezve. Ezek míg egyfelől a kéményt tartják szilárdabban, másfelől a húsfüstölés nemes célját szolgálják. Itt konzerválja a czívis az egész évre szükséges disznóhúst. Néha majd leszakad a tömérdek hústól és kolbásztól a kémény, melyeket majd a tűznél pirítanak, majd még pár napig szikkadni hagynak a gyöngye füstnél. A konyhában, az ajtó nyílása mellett a „*kemence*” és „*tálás*” foglal helyet. Amabban a maradék élelmiszert tartják, ennek fiókjaiban pedig szebbnél szebb, különféle rendeltetésű tányérok vannak élükre állítva. Az ajtó sarkánál a falon különféle fazekak, csuprok, szilkék függnek, ott a „*szűrő*”, a „*tökgyalú*.” Az ajtó háta is ugyan népes (Lásd: 18. kép). Itt járja pokoli tánczát az ajtó minden mozdulatára a gyékényből font kanáltartó számos fa- és vaskanalával és az „*élesmosó*.”⁵⁸ Szörnyen kolompolnak, verődnek az ajtóhoz. E pokoli zenében csak a „*lágymosó*” erélytelen alakja húzódik meg egy nagy „*poczokszegen*” némán, mozdulatlanul.

⁵⁸ Élesmosó: zsurlóból összekötött súrolóeszköz

19. kép Fakanalak⁵⁹

A szabad konyha előtt látjuk még a „gyalogszéket”. Ez egyike a leghasznosabb bútordarabnak. Tölgyfa az egész, alig 40 cm magas alkotmány. Négy lába erősen „beékelve.” E székre pihenni csak elvéve ülnek le. Hanem erre áll a gazdasszony, ha az asztalon „tisztát nyút”, vagy „mangurúl.” Ráteszi a lábát, ha szoptat, ha varr ha „tollat foszt,” vagy más ölbevaló, babra munkát végez. Ráül „tisztá lisztet” szitálni, hasonlóképp a gazda „vaskót” üt az egyik végébe, egy kés penge személyében, szétvetett lábakkal ráül és „tengerit hánt,” vagy lábával felfele fordítja s a „fröstökre” való „ódalt” vágja meg hosszában, az „orját” darabszámra s vagy éppen a pecsenyének szánt tehénhús csontját „csapkodja meg” rajta egy kicsit.

A pitarból a nagyház ajtajával szemben levő ajtón a „kisházba” jutunk. A módosabb czívisházaknál ez a mindennapi foglalkozás helye. Itt süt, mos, „tisztát csinál” a gazdasszony, itt vannak a gyerekek. Itt a berendezés egyszerűbb. Festett bútorok foglalják el a „funéros” bútorok helyét. A félházat a hatalmas boglyakemencze foglalja el, széles padkájával, a bő „suttal” (Lásd: 20. kép).

⁵⁹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 181.



20. kép A boglyakemence ⁶⁰

A kemenczét ugyanis nem a polgári hossz- vagy területmérték szerint, hanem 3-6-8 kenyérre csinálja a cigány, ami nem jelent mást, mint hogy ennyi kenyér megsül benne. Csinálja pedig nádra, cserépre – t. i. az oldala nád, vagy cserép –, fenekét „megveri” vagy téglával kirakja, oldalát betapasztja, „szílit húz” és kész a kemence. A kemence tetején a már ki-

⁶⁰ ECSEDI ISTVÁN 1912: 183.

terített kovász szárad. Ámde a kovász csak a következő tortúra után jut e magas polczra. A sütésnél a teknőben hagyott kovászt a gazdasszony „begyúrja.” Vagyis „durva korpát” tölt a teknőbe, elcsípkedi a tésztát és a korpában addig gyúrja, míg a tészta el nem oszlik, aztán szakasztókosárba nyomkodja, párna közé teszi és egy kisé melegedni engedi. Ha elég meleg, a kovásszárítóba kiborítja és a kemence tetejére teszi, többször megkavarja, hogy száradjon és vigyáz, hogy valaki alá ne fűtsön. A padkának ajtónyílás felőli, végében van a „kuczik”, kiváltságos hely, csak az öreget illeti, ott szunyókál most is „nagypó egy ingbegatyába” fejét a meleg kemenczére hajtva, lába a padkán nyugszik. Kényelmes hely ez, ezért emlegette meg az egyszeri deák is ilyenformán:

„Mendikás koromba’
 Ültem a kuczikba’,
 Tanáltam egy bolhát,
 A gatyám korczába’.

Megfogtam a nyakát,
 Kilöktem a hóra:
 Ucczu pékulus,
 Nem vagy mán a korczba’.”

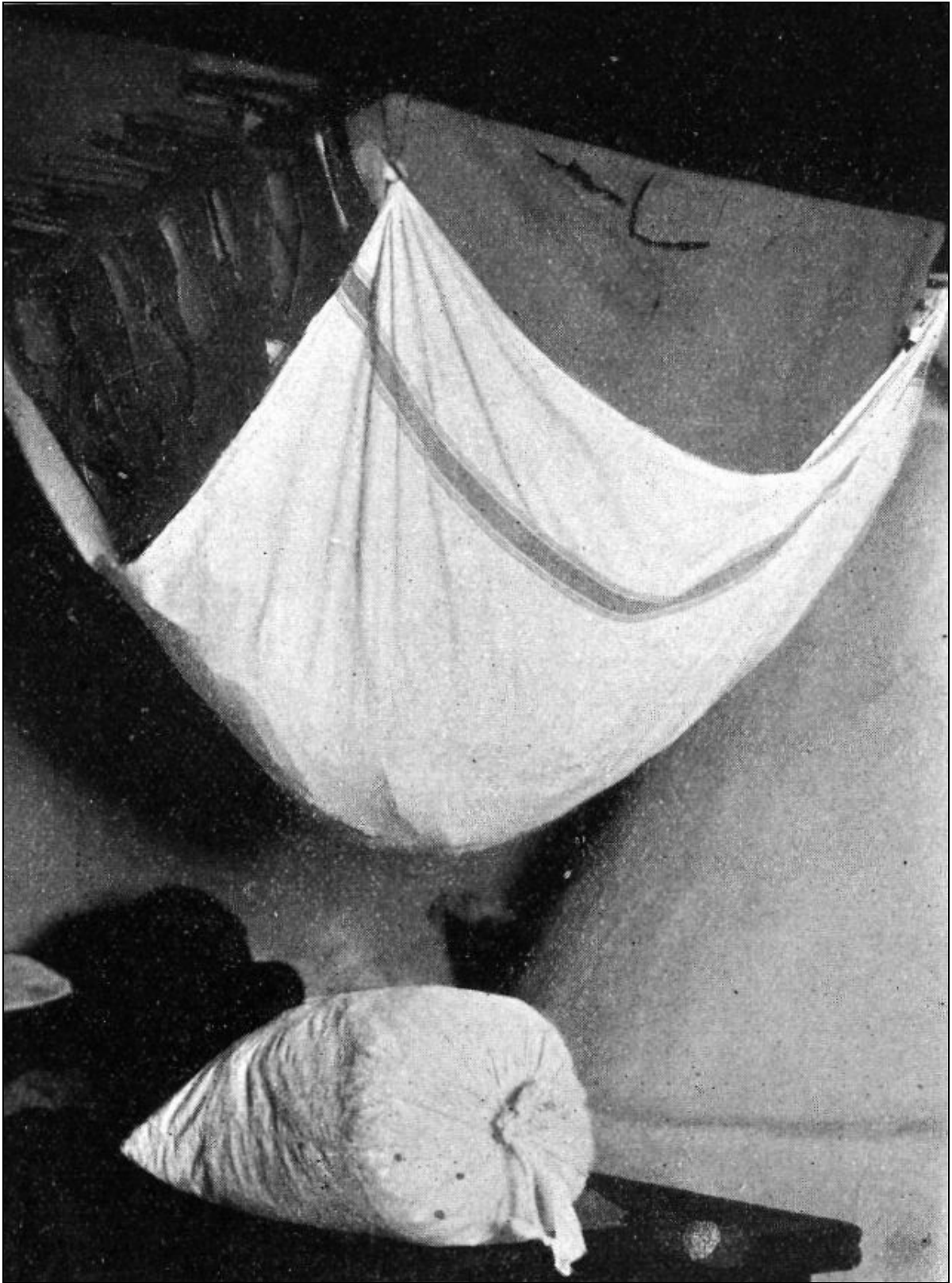
A kemenczén, jobban mondva a kemence oldalán a hévíztől átjárt kapczák száradnak, éme-lyítő gőzt lehelvén gyors párolgásuk. Kevésbé sürgős esetekben azonban a torkon aszalják csőregévé e jókora vászon, flanel-, vagy legtöbbször zsák vagy más vizes ruhadarabokat, melyről találó hasonlatot visznek át minden kiaszott tárgyra, sőt még személyre: „Meggzáradt, mint a torkon a ködmön.”

A sutban ellenben a vidám csemeték „handarikáznak”, míg a széles padkán a komoly felnőttek beszélgetnek pipaszónál, a zenét a torkon ülő macska szolgáltatja. A legkisebb fiú anyja ruhájába ragad és lány cipót kér, de az

„Sutra pulya,
 Nincs még popa.”

szavakkal kényszeríti visszatérésre a lábatlankodót.

A kemence közvetlen szomszédságában a „tisztaszárító” ereszkedik alá (Lásd: 21. kép). Négy darab méteres vasrúd lóg le félvégével egy-egy folyógerendához szegelve, alsó kampójában pedig két darab 2-2 méteres lécz van vízszintesen helyezve. E rudakon sorban egymás mellett könnyű bodzafa „tisztaszárító rudak” sorakoznak s mindegyiken egy-egy levél



21. kép Tésztaszárító. Egy zacskó tészta ⁶¹

⁶¹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 185.

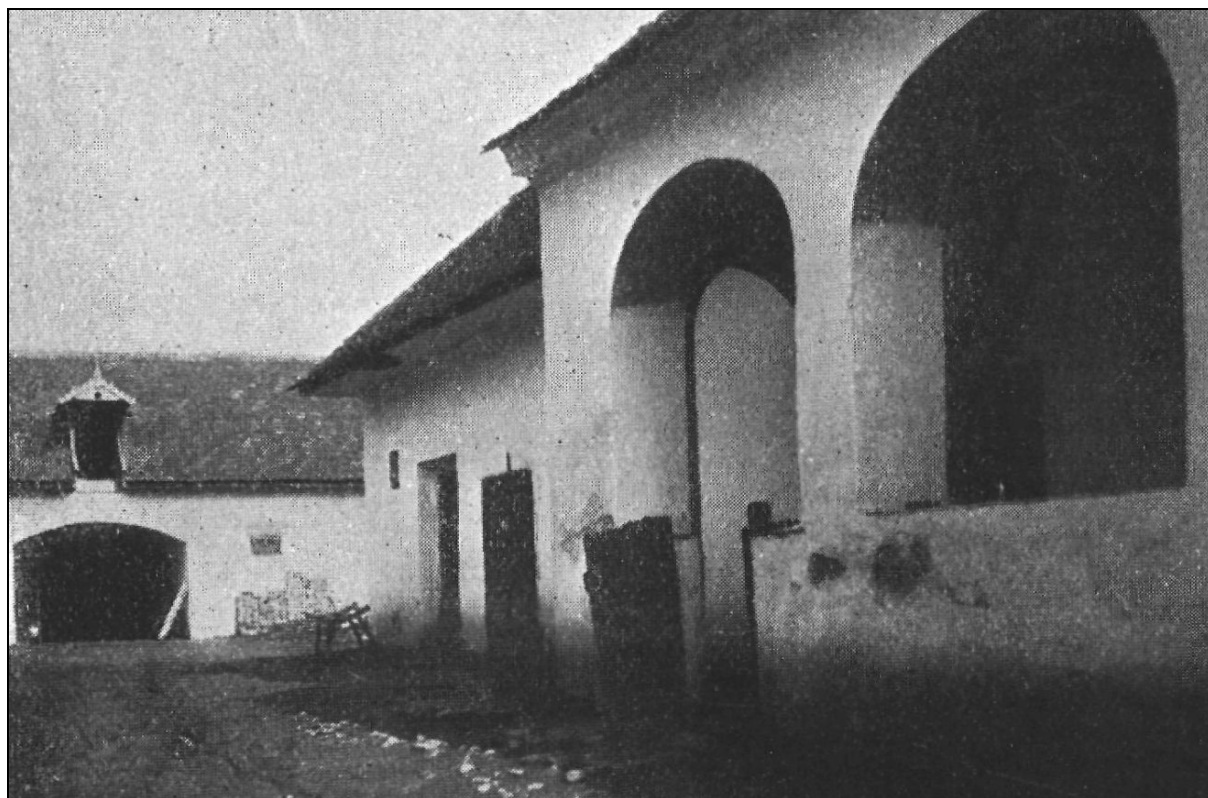
tészta függ, s hogy a száradás után le ne rogyjon, piroscsíkos fehér abrosz van alákötve. Egy-két napi száradás után abroszostól leveszik a tésztát, még jobban összetörik és egy fehér „*tisztászsacszóba*”, teszik, apránként kihordják a tanyára. Ezekon kívül egy ágy-, asztal-, szék-, kanapé-, siffonból áll a bútorzat s téli vendégnek még egy hordó káposzta búsul a félmázsás kő terhe alatt. Szeretnek minél nagyobb szabad tért nyerni az amúgy is szűk szobában. A falon több vásári kép függ és egy ódivatú óra unatkozik. Hosszú „*inköves-e*”⁶² lomhán sétál a rozsdától zöldelő sárgarézlánczon s földig ér 1,5 kg-os „*koloncza*”. Az „*ágyemllyibe*” tyúkuanyó tojik, mely tojását felszárítván, megvadult kotkodácsolással válik meg e puha helytől egy napra.

A régi rendes kétszobás lakáshoz – *két ház egy pitarra* – a XIX, század elejétől kezdve mind gyakrabban egy vele párhuzamosan haladó „*ódalházat*” is építenek, mely a magas, téglatűzfalas czívisházaknak szinte elmaradhatatlan kelléke. Az „*ódalház*” 1,5-2 m széles, 4-5 m hosszú kis szobácska, melynek rendes körülmények közt egy ablaka az utcára néz s alkotja a tűzfalas házak jellegzetes harmadik ablakát, de néha vakablak éktelenkedik az utcán, vagy a mi ennél még jobb, egyáltalán nincs ablak az utcára s ilyenkor az udvarról kapja a világosságot. Ekkor az utcái fronton két ablak van, ami nem a módosabb czívis lakóhelye, aki a szerint értékeli társa gazdagsági viszonyait, hogy hány ablakos háza van, hány „*nyilas*” földje, „*humokon*” vagy „*fekete földön*” van-e, „*újföld*”, „*Ondód*” vagy „*tanyaföld-e*” az?

Hogy a fentemlített ódalház minő célú szolgálta azt nekünk, késő unokáknak ma nehéz megállapítani. Lehetséges, hogy a hajdani hosszú katonai beszállásolás hozta magával. Ez ellen szól azonban az, hogy az ódalháznak rendszeren ajtaja van a nagyházra, már pedig a czívis bármennyire kedvezett is a „*nímet*” katonának, annyira bizalmába sosem fogadta, hogy családja tagjául tekintette volna. Továbbá a gazdagabb czívisházaknál gyakran előfordul a tornác végében az ú. n. „*katonaház*”, noha az ódalház itt is megvan. Ellenben általánosan tapasztalható, hogy az öreg szülék, mihelyt gyermekeik „*elszállanak*”, férjhez mennek, vagy megházasodnak, az ódalházban húzódnak meg s a többi házakat átengedik rendszeren a legkisebb fiók családjának. Manapság ez ódalházak egymásután tűnnek el. (Lásd: 22. kép).

Az emberi lakások csoportját a „*tornác*” ismertetésével fejezem be. A tornác rendszeren az ódalház folytatásában esik. Előszobául szolgál a pitarba belépőknek s más modernebb alakban ugyanazt a célú szolgálja, mint egykor a gátor. A tornác nyitott. Jellegzetes nagy ívei

⁶² Inköves: sétáló, óra ingája



22. kép Debreczeni czívisház udvar felőli része. Az udvart a keresztépület két részre osztja. Tornác a verécével, favágító tőke, dagasztó láb ⁶³

hatalmas „külábokon” nyugszanak. A „külábok” közei körülbelül egy méternyire felfalazva s rajta állandóság és csin ⁶⁴ kedvéért deszka nyúlik végig. A hosszabb részt „folyosónak”, a bejárat két oldalán eső rövidebb részeket „könyöklőnek” nevezik. Az udvarra két kijárata van, az egyik az utcáról belépőknek, a másik pedig az udvar hátuljára igyekvőknek esik útjában. Itt a kijáratot egy „léczveréce” zárja el a tolakodó háziállatok, a kutya, disznó, bornyú, bejáró tyúk, „anyányi” csirke stb. elől.

A veréce két fa „czuláp” között mozgó léczajtócska. Az egyik czulápban a veréce sarkai vannak verve, a másikkra a bekapcsolásra szolgáló vas van erősítve, amelybe a „veréceakasztó” szolgál. Léczei felül rendszeren ékalakú díszítésben végződnek s mosogatás után egy-egy tiszta tejescsuprot, szűrőt húznak rá száradni. A veréce, a folyosódeszka, könyöklő vagy fehérre vannak súrolva, vagy barnára festve. Fönn egy vasrúd fut végig, mely összeköti

⁶³ ECSEDI ISTVÁN 1912: 186.

⁶⁴ Megjegyzés: külcsíny, csinosság. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

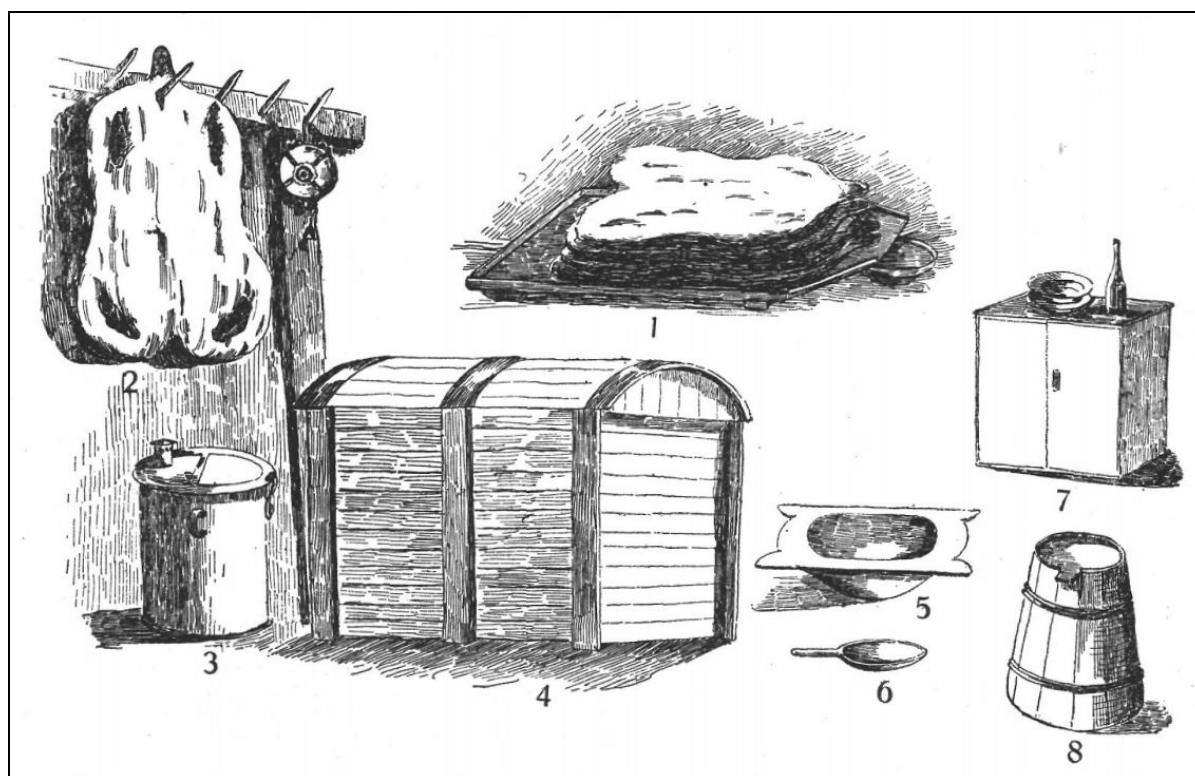
egyfelől a külábokat, másfelől erre aggatták fel hajdan a „*kötístengeriket*.” A tornácba van a „*hászfalyuk*”,⁶⁵ ahol a falnak „*támított rajtoja*”⁶⁶ segítségével az ember a tornáczból a „*hászfára*” jut. A szobák feletti padláson szárad a kimosott ruha a „*ruhaszáritó kötélén*.” Szétterítve pedig a „*csüstengeri*”, dió, használaton kívül helyezett s csak ünnepélyes alkalmaakra szolgáló edények, füstölt disznóhús, kolbász rudakra rakva, egy-egy nemzetiszínű vagy fekete zászló, a nemzeti öröm, vagy gyász hazafiúi tolmácsolására.

A lakóházak mellékhelyiségekben sem szűkölködnek. A lakószobák közvetlen folytatásában esik, de különbejáratú a kamara, és a kamara, esetleg a szobák alatt is, a pincze van. Minden valamirevaló czívispógárnak volt és van ma is szőlője. Régen Székelyhíd, Diószeg környékén is voltak szőlők, ma a város alatt fekvő valamely szőlőskertben tart mindaddig, míg a manapság gombamódra szaporodó telepek fel nem emésztk. Borral a czívis nem kucpeczkedett. Megitta maga, megitatta másokkal. Ma a zsidók veszik meg tőle mustul. A bor és kisüstönfőtt pályinka befogadására szolgál a borospincze. A kisháztól a kamarához átmenetet, de nem átjárást a pinczegátor a pinczegrádicscsal szolgáltat, honnan egy ajtón át a pinczébe jutunk, hol az „*ászkofákon*” boroshordók pihennek, a „*vaklyukban*” a nagy „*pályinkásüvegek*” s a földön, a puha homokban zöldség, a szögletben pedig „*kolompír*”, a falba vert szegen pár „*koszorú vereshagyma*”, a grádicson a szappannak való zsiradék ócska fazekakban s egy pár „*cziku*” apróbb vereshagyma a „*kenyírszalonnához*.”

A kamarában van a czívis készített és készíttetlen élelmiszere felhalmozva. Jórészt a „*pinczehát*” foglalja el, mely a pinczelejáratot, a „*pinczetorkot*” képezi. Kétoldalt a fal mellett „*hombárok*” nyújtózkodnak végig, tele „*illettel*”, tengerivel, árpával. A pinczeháton a „*zsirosbodonok*” bádogból, a „*lisztesbodonok*” fából, terpeszkednek. Itt van még a „*gyúró*”, „*sütőteknő*”, „*kovász fa*”, „*nyútótábla*”, „*vágódeszka*.” Szembe a belépővel kora tavasszal a 6-8 egész szalonnával megterhelt „*sózó*” terül el a kamara közepén s midőn később a sózó kikerül (Lásd: 23. kép), a szalonnát a falnak támasztott, két vastag gerendalábon álló, fogakkal ellátott „*ösztrőbe*” aggatják s kifeszítik, ha egész s a faltól elszigetelik, ha kell. Az ösztrőben lóg még a kulacs, szájával lefelé, hogy jól kiszáradjon, a rosta, a kenyér- és fátyolszita s egy kötélén egy pár beszózott háj. A mestergerendán félig átdugott rúdon pár „*csizma*”, zsákok, dolgozóruha, szűr, stb. Télen ilyen rudakra „*rakják fel*” a macska orra elől a „*hurkát*” s ha még a mestergerendában elhelyezett ócska iratokat is számba vettük, megnéztünk a czívis

⁶⁵ Megjegyzés: Hászfaja: házhija, padlás. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 345. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

⁶⁶ Megjegyzés: Rajtoja: lajtortja, létra. Dr. Horváth Péter (Szerk.)



23. kép Kamaraberendezés: 1. sózó, 2. ösztörü, 3. zsiros bodon, 4. hombár, 5. gyúróteknő, 6. lisztmerítő fakanál, 7. tálás, 8. lisztes bodon ⁶⁷

első kamarájában mindent. Távozzunk tehát a czívisudvar másik, az előbbitől teljesen külön, távol álló, annál jóval rosszabb karban tartott részéhez, az ólakhoz. Közben megtekintjük az udvar átellenes részén fekvő „szabad-”, vagy „káváskutat.”

9. A kút

A debreczeni czívis házánál egész a legújabb időkig a káváskút volt használatban. A czívis mindig gyanús szemmel nézte, szemenszedett szidalmakkal illette a „szivárványos kutat”, a víz olajos, vasízű volt neki, a kút meg drága. Kút azonban minden czívisháznál szükségképpen volt. Tömérdek jószág az udvarban. „Hámos lú”, csikó, fejőstehenek, „bornyúk”, „hízó”, még kutya is 5-6 ezek mellett a nagyszámú aprómarha tömérdek vizet fogyasztottak el.

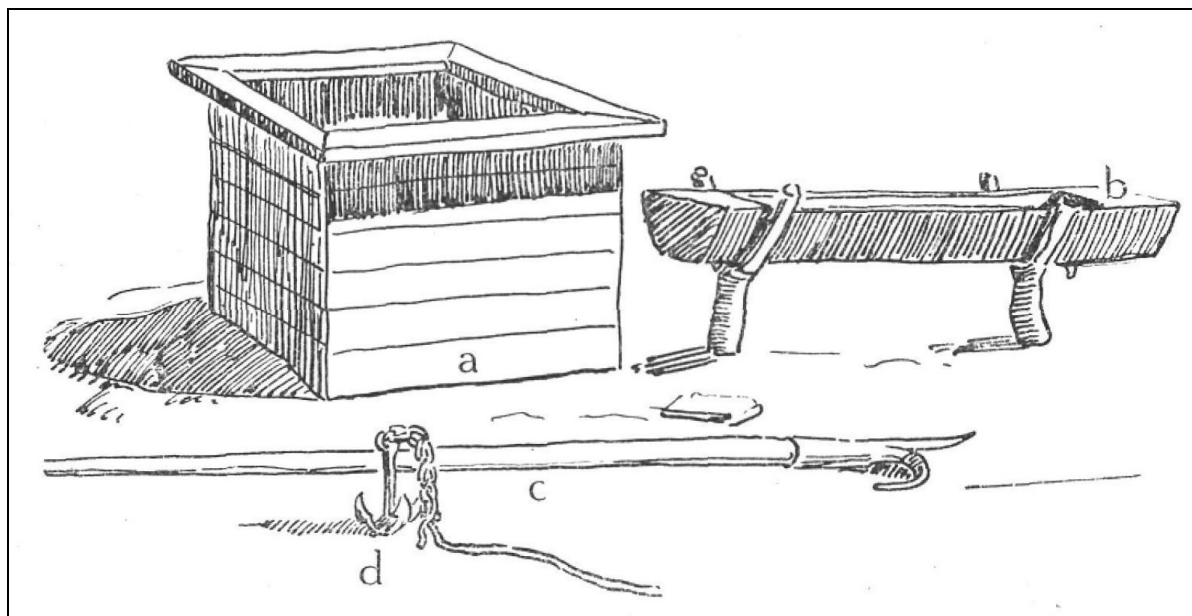
⁶⁷ ECSEDI ISTVÁN 1912: 187.

Ezek számára is készültek az udvari kutak, főzni, inni „rossz víz” volt, Debreczen felső talajvize nem is jó e czélra. Ezért ott, ahol jószág nem volt, az újsorok szegényebb házánál vagy egyáltalán nem volt az udvaron kút, vagy pedig két szomszéd ásatott telkük határán egy kutat s meregettek belőle békességesen.

Az ásott vagy nyitott kutaknak legkezdetlegesebb fajtái a „*sírkutak*” voltak. Egyszerűen egy kisebb átmérőjű gödröt ástak a vízig s minden biztosítás nélkül kötélre kötött vedren meregették belőle a vizet mindaddig, míg „*be nem rogyott*”. E hitvány alkotmányból azonban hamar kimerték a vizet s folytonos veszély fenyegette tulajdonosát, hogy beomlik, így már jó korán mélyebb és tartósabb kutat kezdenek készíteni. A kutak átmérőjét a gazda a vízfogyasztás és erszényéhez mérte s fala állandóságát előbb fa- később téglabélelettel biztosítja. A kutak után történeti sorrendben a „*fa- vagy ládásutak*” következnek, melyeknek belviláguk kerek vagy négyszegletes, oldalfaluk fával vagy deszkával bélelt. A bélelés legkezdetlegesebb fokának azt a módot kell tartanunk, a mikor egy hatalmas tölgyfatörzsnek a közepét kivájták és az így keletkezett hengeralakú bodont leeresztették a kút „*gödribe*.” Később a kút belvilágát négyszegletesre alakítják s a négy sarkába függőlegesen egy-egy gerendát helyeznek s ehhez szegezik a kitűnő „*tölgyfadeszkát*.” A téglabélelés fellendülésével a „*kőkutak*” jöttek divatba. Ezek mindig kerek alakúak s ki van rakva belsejük vastéglával. Itt a téglaközét mozákkal töltik ki.

A moha jobbá teszi a kútban a vizet s megakadályozza a homok befolyását. Az ilyen kutak már állandóbb jellegűek s a víz kiemelése is már nagyobb technikával történt. A kútbaeséstől mind a járókelő állatot, embert, mind a „*víz húzót*” a „*kútgárgya*”⁶⁸ védte meg. (Lásd: 24. kép). A „*kútgárgya*” nem egyéb, mint egy 80-95 cm élhosszal bíró koczka, melynek alul és felül egy fedőlapja hiányzik. E gárgyát a gödörre helyezik, környékét feltöltik. A vizet egy kétkarú emelő szerkezettel húzzák. E szerkezet áll az „*ágosból*”, a kútgémből, a kútostorból. Az ágas egy 3-5 m magas fatörzs, mely kezdetben felül kétfelé ágazó úgy, hogy gyakran fenn kétágú élő fára is tették a gémet. Később nagyobb művészettel ácsok faragták ki, a megfelelő magasságban és méretben kivésték és ezen húzták át a gémet, a mely keresztül van fúrva és egy vastag vasszeg átdugva, amelyen ismét a gém mozog. A gémnek első, kút felé eső faragott végére jó a kútostor, mely vagy egy aprószemű lánczczal vagy kötéllel van a gémre erősítve. A hátsó vége a „*kút farka*.” A kút farkára, ha az ácsmester nem találta el az

⁶⁸ Megjegyzés: Kútgárgya: kútkáva. Lásd még: ASBÓTH OSZKÁR 1900: 226. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

24. kép a. kútgárgya, b. vályú, c. horog, d. vasmacska⁶⁹

egyensúlyozást, a kút nehezen jár, „kolonczt” tesznek rá vagy egy felülről szépen rásimuló nehéz fa alakjában, vagy egy jó csomó tapaszt raknak fel rá, vagy pedig kolonczt kötnek rá olyanformán, hogy téglá- vagy „terméskű” darabot kötnek fel egy kötélre vagy ócska lánczra, melynek bizonytalan helyzete folyton veszélyezteti a lakók életbiztonságát. A kút farkán hajtották végre adandó alkalommal a halálos ítéletet a vétkes kutyákon és macskákon kötél által. A kútostor, épp úgy, mint a kútgém, gyengébb fenyőfa. A kútostor egész gömbölyű rúd, alsó végén a „kankarík” vasból, melynek ravasz zárja biztosan tartja az erős tölgyfavedret.

A gémeskút annyira egyensúlyozva van, hogy a vedret mindig le kell meríteni, mert különben felszalad a „vedér.” Ha a „vedér” a kútba esnék, előkerül a „horog” egy hatalmas szál léczen, ezzel kipuhatólják, ha lehetséges, könnyű szerrel ki is húzzák, de komolyabb esetben már a háromágú „vasmacskát” kell egy hosszú kötéllel lebecsátani, melynek éles körme mielőbb kiment a vízbe valót. Hajdan, a gyufaoldal és „zsíros zódány” feltalálása előtt hány csalódott szerelmes leány talált vigasztalást e kutakban. Kötőjüket kődarabokkal szedték tele és úgy „ugrottak” a kútba. Napokig hordták a hullárol a vizet, mígnem valaki a kora reggeli órákban a csendes vízben meg nem látta. Hogyha a veder nem érte már a vizet, a kutat „silyesztették.” A kútsináló lement a kútba s kiásta a fenekén a földet, ezt a „nagy csebekkel”

⁶⁹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 189.

felhúzták, aztán a téglá vagy fa alá ásott s a végső pillanatban egy kapával erősen alávagdalt a téglafalazatnak, mire ez szép lassan csúszott lefelé a tetejétől az „*ajjáig*.” Ez volt a „*silyesztett*” kút. A „*silyesztés*” azonban nem ment a végtelenig. Vagy a föld szilárdsága, vagy a kőburkolat vastagsága – fél téglá, egy téglá, másfél téglá – nem engedte meg. Ilyenkor a kútcsináló azzal vigasztalta meg a gazdát: „*bodon kell ebbe’, gazduram!*” A gazda a pintérhez megy s vállaltat vele egy deszkabodont. Miután e feneketlen hordóalakú otromba alkotmány elkészült, megjelenik a kútcsináló napszámosaival, egy lemegy s a kút fenekén körülbelül a téglá- vagy faburkolat belső széléig ás vagy két méterig lefelé s mikor már a víztől nem tud dolgozni, behelyezik a bodont. A burkolat marad a helyén változatlanul, a bodon csupán arra szolgál, hogy a beomló földet visszatartsa. A ládás kutakat még ilyen esetben nem ritkán alágerendázták és „*padmajt*” ástak alá. Az ilyen kutakat „*bodonos kutaknak*” nevezik.

Ivóvízért hajdan a közönség a város szélein ásott hatalmas kutakra járt. Bent a városban egész 1838-ig nem volt jóvizű kút, vagy mint röviden mondták „*jó kút*.” A lakosság a város alatt levő hatalmas kutakra járt ivóvízért. Sajátságos társadalmi szokás, mely a restséget különösen a fiataloknál üldözi, az öregeknek elkésését is aggkorukkal igyekszik menteni. A tyúkkal fekszenek, de a tyúkkal is kelnek a régi czivisháznál. A kakas szavára ébrednek és „*setít hajnalba*’ ” állanak munkába. Az utcasarkon pislogó olajméc s már útban talál pár fiatal menyecskét, kik korsóival a hátukon a hosszú Mester utcán, a kietlen Rabkert mellett, a Köntösgátra sietnek az egész napra való jó vízért. Az óriás kávéskút mellett erős kötelüket mázatlan korsóik fülére kötik s a sötétben, lámpásaik gyér fénye mellett eresztik le, vigyázva a kútba, a megmerült korsót még óvatosabban húzzák fel, hogy a kút tégláoldalához ne ütődjék. Ők az elsők: még nem szorgos a kút. Távolról más lámpás fénye pislog s felharsan a reggeli ének az áhítatos kálvinista ajkon:

„Óh Isten! ki e reggellel,	Azért el nem mulasztjuk,
Napodat visszaadtad,	Mi is kötelességünket,
Jóságod egy újabb jellel,	Ím, neked bemutatjuk,
Irántunk megmutattad:	Reggeli tiszteletünket.”

– „*Eredj lányom, mán mennek, te is a kútra!*” – szól az anya serdülő lányához, ki két üres kantával éppen „*veri a kiszülőt*.”

Maga egy darab frissen sült parázs tököt majszolgat, kötényében még pár darab, melyet társnőinek szán. Ma ő a soros útravalót vinni. Veszi lámpását, megy ő is az éneklők után. Senki se látott lányt nappal menni a kútra. De ha ilyen történt, örök szégyen volt a családra és a lány örökre otthon maradt.

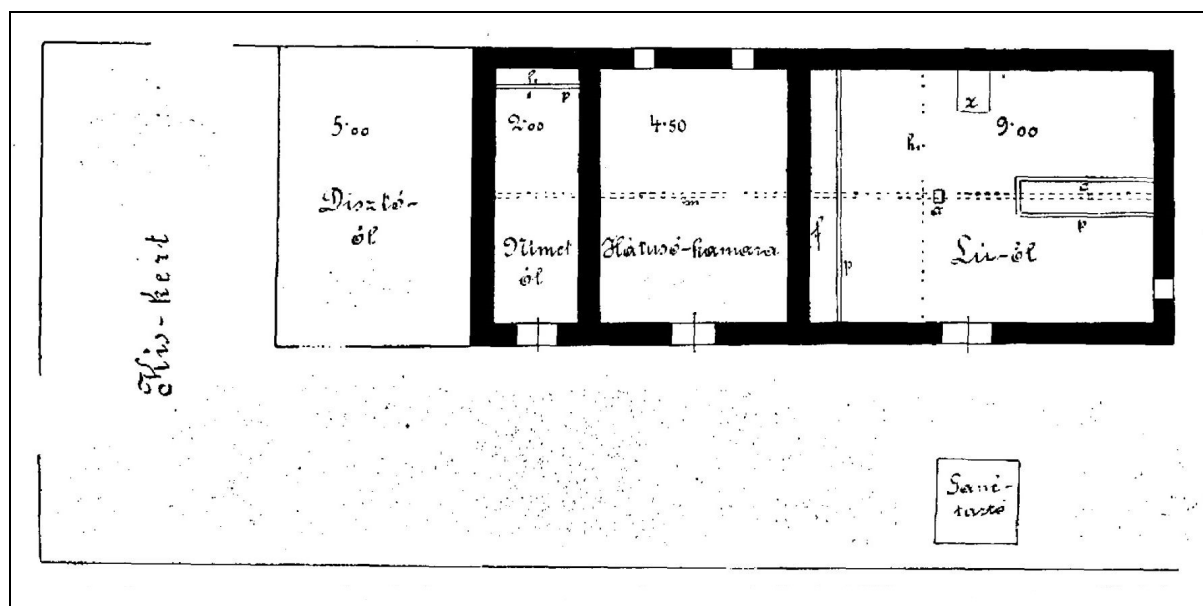
A város előljáróságát s vagyonosabb jobb polgárait sűrűn foglalkoztatta a lakosságnak jó ivóvízzel való ellátása de tudván azt, hogy a városnak közelmúltban mocsaras területén a kis mélységű ásott kutakból iható vizet nem lehet kapni, 1835-ben a nagyfontosságú közegészségügyi kérdés megoldását „ártézi” kutak fúrásával akarják megoldani. E célra Némethy Lajos polgár végrendeletileg, 1000 frt is hagyott. E pénzből az előljáróság a kollégiummal együtt az „ártézi” kutak fúrásához szükséges eszközöket szerez s 1836-ban a kollégium udvarán és a Piacz utcán egy székesfehérvári kútúrómester hozzá is fogat a kút fúrásához. Az első szivattyúval felszerelt kutat csak három év múlva, 1839-ben adták át a használatnak. Később a város mind több utcái kutat fúrattat, sőt az udvarokból is egyre szorította kifelé a „szivárványos jó kút” a rossz kutakat s íme, ma már építik a vízvezetékét.

10. Gazdasági épületek

Debreczenben hajdan, a szerfölött gyakori tüzesetek miatt sohasem építtette a gazda a maga lakását az istállókkal össze. A két épületcsoport közt 20-50 méter távolság van még akkor is, hogyha a második épületcsoport az elsőnek éppen a végébe szolgált. Néhol az istállóépületek csoportja keresztbe van építve és külön nagykapun jut az ember a hátulsó udvarra. Rendesen azonban udvar hosszában van építve és a roppant térség előtte és mögötte kihasználatlanul.

Udvarunk az utóbbi rendszerű. Alacsony, nádas épület eléggé széjjelnyílt deszkatűzfállal búslakodik előttünk. Fejét félrehajtotta búbában, tetejét megrugdosta az idő s a fél oldalon levő „szelelőlyuk” az igaz ablaknak hitvány korcsa, mint felszemű aggastyán néz reánk. A serényét alkotó jobb nád vagy venyige „szegíse” már csaknem lehullott: nádja az ereszen néhol földig lecsúszott, nincs felverve s az egészséges nádszálakat összetörte a sárkánycsinálás mesterségét kultiváló házi és szomszédos gyerekség. Mindazáltal törmelékes felszínén dúsan tenyészik a „fülbé cseppentő”⁷⁰ gyógynövény, mely egy pár jó lapát tehéntrágya köze-

⁷⁰ Sempervivum Tectorum. L. Megjegyzés: Kövirózsa. Dr. Horváth Péter (Szerk.)



25. kép A debreczeni cívis-pogár házának hátulsó, az elsőtől különálló része az állatok számára: a. ágas, c. arczaljászol, p. hidlás, f. felszerjászol, z. szénatartó, h. körömrugó, m. mestergerenda ⁷¹

pén büszkén kevélykedik, mellette még néhány mohafaj talál nem éppen mostoha otthont. A „girinczet” a macska méregeti egyenletes hosszú léptekkel, ma húst akarván ebédelni, egér helyett a nádban fészkelte verebekre les. (Lásd: 25. kép).

Ez épülecsoporthoz legfőbb része a „lúaul.” Az emberek és állatok az „aulajtón” jutnak az „aulba.” Primitív egy alkotmány ez. Fakilincse régen elveszett s most egy izmos „estráng” darabja szolgálja e célt, melyet egy az ajtófélfába vert hatalmas „poczokszegre” akaszt az az ember, aki legutoljára távozván az ólból, az ajtót „behúzza.” Ha pedig mindnyájan benn vannak s az idő viszontagságától meg akarják magukat védeni, vasvillával „támítják” be belülről. Most előttünk a tehén beszállásolására is berendezett „lúaul.” Jobbra, az emberi lakhely felé eső részében, egy az ól közepére állított „arczaljászol” foglalja el az istálló felét, mely pontosan a mestergerenda alá esik és három méter hosszú, felül 80 cm, alul 60 cm széles. Ujabbán lábakon nyugszik és alja nem éri a földet. A jászol mindkét oldalára tehát egymással szemben kötnek lovakat, ezért hívják arczaljászoknak. A lovak a hídlásdeszkán állanak, melyet a hídlásgödör fölé fektetett erős „hídlás-” – foszni – deszkák alkotnak. A jószág hátsó lábánál a „körömrugónak” nevezett keményfa van, mely hathatósan óvja a sárfalat a lovak rugdosásától.

⁷¹ ECSEDI ISTVÁN 1912: 191.

A lovak „*kötőfikkkel*” a jászol prémfájához vannak kötve. Az ajtótól balra szintén hídlás és a fal mellé épített „*félszerjászol*” látható a fejőstehenek számára. A szép nagy csákó-szarvú teheneket u. i. nem lehetne egymással szembe kötni, mert kivernék egymás szemét. E jászol keskenyebb mint amaz, alja közelebb esik a földhöz azért, hogy a szilaj marha alá ne dugja s így le ne törje a szarvát, de nagyon alacsony sem lehet, mert megesnék, hogy az egyik tehen addig szurkálná a másikat, míg azt bele nem „*lökné*” vagy bele nem ugratná. A tehenek kötéllel vannak a jászol prémfájához kötve, úgy hogy a kötél egyik végén levő hurkot ráhúzzák a tehen egyik szarva tövére, a másik szarván pedig kétszer körülcsavarják. A kicsi, vagy félszarvú teheneknek „*kötőfiket*” csatolnak a „*fejibe*.” Ha nem jól kötik meg, a fürgébb tehen elszabadul, akkor aztán találgatják, hogy ki volt, mi volt, aki eleresztette? Valami rossz lílek?... Talán éppen „*píz*” van ott elásva, melyet „*meg kell álmodni*”: hiszen „*Szent György nap icczakáján úgyis felveti magát, kik lánggal íg, aki odafekszik a baloldalára, meglátja.*” A jászlak fenekén a jószág több, kevesebb „*íziket*” hagy, úgy hogy főleg csutka, haj után minden nap kell „*ízikelni*.” A jászol fenekén maradt „*színaízikbe*” jár tojni a tyúk, míg azok, amelyeknek szárnyuk el van vágva, a jászol alatt „*kovártélyóznak*.” Ezekhez szegődik még a házőrző kutya és a restebb macska déli álmodni, míg a serényebb tyúkok élükön a „*kokassal*” a hídláson, az „*ajjban*” keresik élelmüket, fáradságos munkával kaparnak.

Az ajtóval szemben a „*színatarló*” foglalja el központi helyét, honnan egyaránt könnyen lehet vinni mindkét jászol felé a „*takarmányt*.” Négy ágas, egymástól körülbelül egy méternyi távolra, alul körülbelül egy méternyi magasan körüldeszkázva, a falnak támasztva áll. Ágasai a padlásig érnek, hol az aljának megfelelően egy négyszegletes lyuk van vágva a takarmány lehányására. A „*színatartó*” egyik „*ágosához*” egy tarka „*bornyú*” van kötve „*peczkes kötéltre*”, mely a csordán legelésző anyját naphosszat kesergi kitörő jajjal. A „*színatartó*” előtt a földön, vagy a „*jászol vígibe*” alszik a kocsis, szénából készítvén magának puha vaczkot, míg felső ruhájával – szűr, guba, ritkán bunda – betakarószik. Most pedig ahelyett, hogy az udvar felől, a „*hászjalyukhoz tanított rajtoján*” mennénk, rövidebb úton, a kocsis rendes feljáróján, a színatartón másszunk fel és nézzünk széjjel a „*hászján*.” Az út mindössze csak két méter, s ha leesünk sem ütjük meg magunkat a puha szénában.

Sajátságos félhomályba jutottunk, melyet csak a lyukakon és a deszkatűzfal hasadékaiban beszűrődő napfény táplál. A „*nádfedőlik*” belső része világosszürke, a takarmány erősen zöld, a gyöngye napfényben homályos szürke színben olvad fel. A padlás szerkezete olyan, mint az előbbi, persze gyengébb, primitívebb s a léczekre a náddróttal gúzsalsal van felkötve.

Köröskörül takarmányban járunk. Itt egy jó szekér illatos „*anyaszína*” van egész a „*girinczig*” felhalmozva. Ott az elkülönített „*sarjú*” áll, amott egy kis „*csihe luterna*”, másik részen egy „*szekérderék tengeri fíja*” és „*mishing*” van. Nem hiányzik egy kis „*tengerihaj*”, mondjuk „*csuhaj*” s néhány „*kíve avas csutka*” sem, még tavaly télről, néhány ponyva szalma „*ajjnak*” vagy az ágyba.

E sajátságos környezetnek is megvan a maga állatvilága. Az eresz alján itt a fecske helyett a veréb fészkel, az eresz aljában pedig az ügyesebb tyúkok bújnak el és rejtik el tojásait a gazdasszony elől. Fajuk jövődjéről gondoskodnak ezáltal. Ámde gazdaasszonyunk sasszeme fölkeresi az elrejtett kincset, összeszedi, csupán egyet hagy ott a célból, hogy a tyúkok másszor is e tojáshoz járjanak tojni. Az itt hagyott, rendszeren mindig ugyanazon tojást „*palizsna*” néven ismerik Debreczenben. Vannak ugyan a tyúkok közt is ravaszok s ezek túljárnak a gazdasszony eszén. Az ilyen tyúk elbúvik az eresz alá, mélyen leássza magát a szénában. Összerakja tojásait, „*elkotlik*” és ráül. Ettől kezdve 21 napig nem látja a háziasszony, keresi, kutatja a jó tojós tyúkot. Hiába. Enni, inni is csak éjjel, vagy kora reggel jár le, mikor még mindenki alszik s gyorsan visszamegy, mígnem egyszer sok apró csirkéivel előjön rejtékhelyéből. Most kicsinyeit lehányja a színatartóba, végül maga is roppant „*vartyogás*”, kortyogás közepette leröpül. Van öröme a gazdasszonynak, midőn a szép eleven, de fölötte félnék „*orozva kött*” csirkéket meglátja. Enni adna nekik, de eltűnnek, elbújnak a jászol alá. Éppen az az érdekes, hogy az így orozva kött csirkék bámulatosan kevés, úgyszólván minden gondozás nélkül felnőnek, „*nem satnyulnak el*”, nem „*szárnyasodnak*”, nem „*tetvesednek el*.”

Amott a széna tetején két-három házi és idegen macska heverész, itt fűzték az éjjel szerelmi andalgásaikat. Utunkban egy szilaj egér szalad el s még többet is elüthetnénk, ha a luczernát megforgatnánk. Az a néhány veréb csak rövid lakója a nádszegésnek s a nádakban lakó méhfaj nádi mézet készít a gyermekek számára. Míg a padlás az egész épületcsoporton összefüggő, addig az alsó része el van választva egymástól. A nagy ólat egy „*sukkos*”⁷² sárfal választja el a „*hátusó kamarától*”, amelybe a „*tűzrevaló*”, használatból kivont „*félfenekű hordó*”, szekér és bútordarab várják az utolsó ítéletet, mely lészen tűz által. Egy-két „*kamaralyukon*” gyér világosság szűrődik be s rozoga ajtajánál már régen megsült a „*lágyczipó*.” Még csak az egyetlen fallal körülvett helyiséget kell megtekintenünk, ez a „*nímetaul*.” Hajdan, amikor még

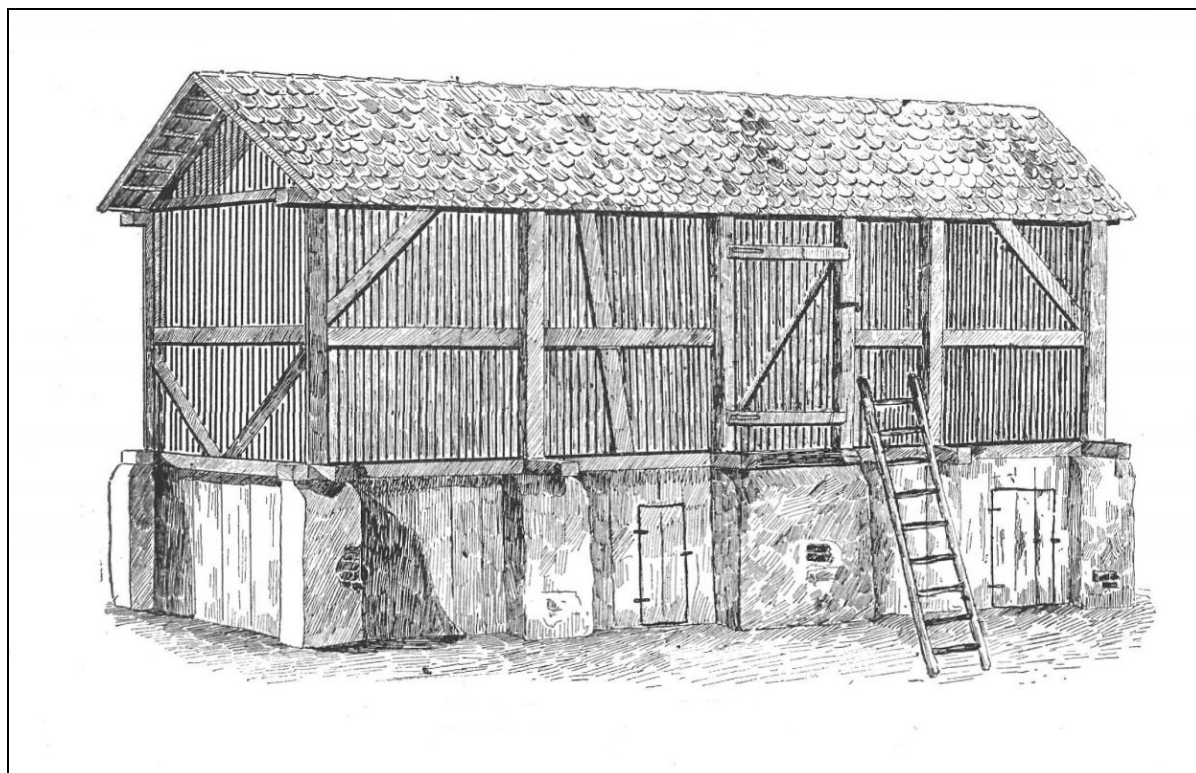
⁷² Megjegyzés: Sukk, sukkos: A két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza, kb. 30 cm. Sukkos fal: a régi nagyméretű – 30 cm – téglá hosszának megfelelő szélességű fal. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 736. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

a paraszt és a polgárság katonai beszállásolással róttá le az állam iránt való számos tartozása éppen nem csekély részét, Debreczennek is jutott belőle egész a legújabb időkig. Régen a katonának hat, aztán három, két hónapig volt, ma csak pár hétig van. A katonának jó volt az „ódalház”, vagy pedig ha ezt a tulajdonos használta a „katonaház”, lovának pedig a „nímetaul.”

Tudvalevő dolog, hogy hajdan a magyar huszárt külföldre vitték s hozzánk idegeneket hoztak. Előbb a „vasasnímet”, később a polyák „holányos” katonát kellett a debreczeni czívisnek tartani, neki pedig „nímet” volt a polyák is, ezért nevezte el lovának szállását „nímetaulnak.” Ez az ól igen keskeny, egy lóra való, benne félszer jászol volt. Ezzel a jobb állandóbb épületek megszűntek, még a „disztauaul” sajátságos faoszlopokkal, méter magasan deszkakerítéssel ellátott, a többi épülettel egy tető alá vont padlástanal épületről kell megemlékeznünk. A czívisházaknál mindaddig, míg csürhe járt a nyomásra „magló-” és „hízódisztót” egyaránt tartottak. Később a csürhe megszűnván, a „maglódisztót” a tanyán tartották, mint „nyargalót”, csak a hízókat tartották a háznál s ezek számára volt szükséges a szellős istálló. Porában a disznók ásták el magukat, míg tartógerendáin, a „kokasüllőkön” a tyúkok háltak.

A „kokas” és a merészebb tyúkok a legfelső üllön ülnek, a szárnyaszegettek és a csirkék az alsóbb gerendákon. Fent énekelte a „veres kokas” hangos vigiliáit éjjel 9, 12 órakor és 2 órától reggelig, miközben nagyszámú feleségei pedig egymással elegyednek csöndes suttogásba. A kalandosabbak ugyan a csöndes nyári estéken a minden kiskertben otthonos fekete- vagy tüdőszín eperfa, vagy akácdfa tetejében, zöld lombok közt, nyaralnak s csak a tél hideg fuvallata szólítja fedél alá őket e szellős tanyáról. A gazdasági épületeken túl még egy jókora szabad terület, nem megvetendő terjedelemben, nyúlik 3-4 „vígő szomszídra”, mely, ha el van „rekesztve” az udvar többi részétől, kiskertnek neveztetik, ha nincs, úgy megmarad „udvarhátujának.” Szemünkbe, a szomszédberenához simulva még néhány „klopter kompetencia”⁷³ vágatlan fa, míg mellette egy hatalmas boglya avas vágott fa hirdeti a tüzelőanyag bőségét. Hajdan minden polgárnak volt erdeje s midőn a város ezt kisajátította, minden háztulajdonosnak, háztelkének nagyságához mért mennyiségű fát adott kedvezményes áron. Bár volt fa bőven, még sem használták, hanem „tőzekkel”, vagy szalmával fűtöttek. A fa mellett nagy ritkán egy-egy „góré” is megkerül a lim-lom tengeri tartására. (Lásd: 26. kép).

⁷³ Megjegyzés: Klopter: Tüzelőnek való hasábfából egy öl, vagyis négy köbméter. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 469. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

26. kép Városi góré faólakkal⁷⁴

A boglyafa mellett a ganétartó áll, egyik kulturális és tisztasági, egészségügyi vívmány Debreczenben. Régen u. i. nem volt még ilyen szemégyűjtő, hanem az összekerült szemetet, trágyát kivitték tőzegnek, később pedig ehelyett vagy elásták az udvar hátuján, vagy szétterítették ugyanott. Nedves időben járhatatlan volt éppen emiatt a tájék, mert a pocsolya „szárhegyig” ért, sőt még be is csapott a csizmaszáron, másfelől ezer betegség csiráját hordta magában. A kapufélen, a szomszéd falához támasztva áll a hasonló intézmény, a „*budi, buda, perváta,*” mely a város csatornázása óta került előre, most az új csatornázás újra hátra szorítja.

A debreczeni népies építkezés az utolsó évtized alatt rohamosan pusztul. A város szédületesen gyors átalakulásában vagy az ősi jó szokásokat már nem szívlelő, vagy a nagyvárosi élet nyomorától ijedten menekülő ősi fajmagyar lakosság a törvényes hatalommal karöltve, a hatóság közegeinek kényszere alatt végzi a lelkiismeretlen munkát, mely rövid időn belül az ősi intézmények gyökeres kiirtására vezet. Nekünk csak a mentési munkálat jutott, sajnos, épp a tizenkettedik órában.

⁷⁴ ECSEDI ISTVÁN 1912: 189.

Irodalomjegyzék

ASBÓTH OSZKÁR

- 1900 *A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora II.* Nyelvtudományi Közlemények a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából. XXX. kötet I. füzet. In: SZINYEI JÓZSEF (Szerk.): Budapest. 209-230.

ECSEDI ISTVÁN

- 1912 *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 157-194.

ERDA GIS DTTTA 1870

- 2018 *A város társadalmának foglalkozásra vonatkozó megoszlása 1869-ben földművelőkre és gazdálkodókra vonatkoztatva a számítógépes statisztikai vizsgálatok fényében.* <http://gis.erda.hu/erda/html/projects/orvaros/main.php?language=hungrian> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31.

IDEGEN SZAVAK GYŰJTEMÉNYE

- 2018 *Alluviális jelentése* <https://idegen-szavak.hu/alluvi%C3%A1lis> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31.

KARÁCSON IMRE

- 1908 *Evlia Cselebi Török világutazó Magyarországi utazásai. 1664-1666.* Török-Magyarkori Történelmi emlékek IV. Második osztály: Írók. Kiadja: Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1-272.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

- 2005 *Debreceni civis szótár.* In: JAKAB LÁSZLÓ (Szerk.): A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. Debrecen. 1-830.

KOMORÓCZY GYÖRGY (Szerk.):

- 1970 *Hajdú-Bihari kéziratok térképek.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 1. Debrecen. 1-343.

RÓMER FLÓRIS

- 1868 *A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról.* Archaeologiai Közlemények. A hazai műemlékekismeretének előmozdítására. VII. kötet (Új folyam V. kötet.) II. füzet. Kiadja: A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága. Pest. 110-145.

TOWNSON., ROBERT

- 1800 *Voyage en Hongrie.* II. kötet. Publié a Londres en 1797. De l'Imprimerie de Poignée, rue de Sorbonne. Paris. 1-333.

VIRÁG GÁBOR

- 1986 *A kishegyesei családnevek jelentéstani rendszere.* Hungarológiai közlemények 18. évfolyam 66-67. szám. (1986. március-június) 145-155.

WOSINSKY MÓR

- 1885 *Lelet a lengyeli őskori telepről.* Kiadó, nyomda: Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága, Franklin Társulat Nyomdája. XX tábla. 1-50.

ZOLTAI LAJOS

- 1912 *Debreczen város történelmének nevezetesebb eseményei. VII. közlemény 1826-1847.* Debreceni Független Ujság Képes Naptára

Képjegyzék

A DEBRECZENI CÍVIS-PÓGÁR HÁZÁNAK HÁTULSÓ, AZ ELSŐTŐL KÜLÖNÁLLÓ RÉSZE

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 191.

A DEBRECZENI CZÍVIS-PÓGÁR KÉTSZOBÁS LAKÁSA ÉS BERENDEZÉSE

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 178.

A FŐDKUNYÓ ALAPRAJZA

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 163.

A SZABADKONYHA

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 175.

DEBRECZEN ÉS KERTSÉGEI VALAMIKOR 1857. UTÁN

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 158.

DEBRECZENI CZÍVISHÁZ UDVAR FELŐLI RÉSZE

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 186.

DEBRECZENI VILÁGÍTÓESZKÖZÖK

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 177.

DEBRECZENI VILÁGÍTÓESZKÖZÖK A PETRÓLEUMLÁMPÁIG

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 176.

EGYSZOBÁS FŐD-KUNNYÓK A TÉGLAGYÁRNÁL

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 164.

FAKANALAK

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 181.

FENNÁLLÓ BERENA

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 171-172.

FŐD-KUNNYÓ: EGY SZOBA, KONYHA, ÉS GÁTOR

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 162.

HEGYESTETEJŰ KUNNYÓ ÉS ALAPRAJZA

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 165.

KAMARABERENDEZÉS

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 187.

KONYHAESZKÖZÖK

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 179.

KÚTGÁRGYA, VÁLYÚ, HOROG, VASMACSKA

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 189.

NÉHÁNY FÖLDALATTI PUTRI KERESZTSZELVÉNYE A VÁROSI TÉGLAGYÁR MELLETT

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 160.

RÉGIBB FAJTA KAROSKAPU UTCZAAJTÓVAL

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 174.

SZINI Z.

- 1912 *A boglyakemencze*. ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 183.

TÉSZTASZÁRÍTÓ

- 1912 *A boglyakemencze*. ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 185.

ÚJABB DESZKAKAPU A KERÍTÉSEN

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 173.

VÁROSI GÓRÉ FAÓLAKKAL

- (é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 189.

ZOLTAI LAJOS

- 1904 *Régi polgári házak Debreczenben I.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 166.
- Régi polgári házak Debreczenben II.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 167.
- 1908 *Földház Debreczen alatt.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 161.

<http://www.civisporta.hu>

civisporta@gmail.com

